

Актуальні проблеми граматики

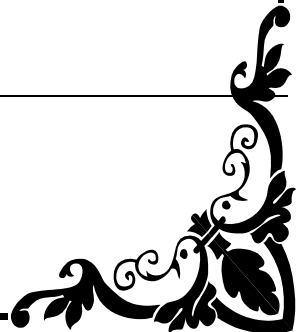
**Н. Л. Іваницька,
Н. Б. Іваницька**

**ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА І
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА
СТРУКТУРА ПРОСТОГО
РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

посібник із спецкурсу
(ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ)

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ „УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА,
АНГЛІЙСЬКА МОВА”

ВІННИЦЯ – 2004

**ІВАНИЦЬКА Н.Л.,
ІВАНИЦЬКА Н.Б.**

**Формально-граматична
і семантико-синтаксична
структура простого речення в
українській та англійській мовах**

Тексти лекцій

**Посібник із спецкурсу
(спец. “Українська мова та література.
Англійська мова”**

Вінниця – 2004

ББК 81.2
УКР.923

Іваницька Н. Л., Іваницька Н. Б. Формально-граматична і семантико-синтаксична структура простого речення в українській та англійській мовах. Посібник із спецкурсу. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2004. – 94 с.

Розглянуто деякі теоретичні проблеми синтаксису простого речення, що стосуються питань формально-граматичного та семантико-синтаксичного моделювання його структури. Посібник призначений для студентів спеціальності “Українська мова та література. Англійська мова”, а також для аспірантів та магістрантів філологічних спеціальностей.

Рекомендовано до видання вченою радою університету

Рецензенти: **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Інститут української мови НАН України);
Дудик П.С., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського)

Коректор: **Каленич В.М.**, аспірант кафедри української мови (Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського).

© **Н.Л. Іваницька, Н.Б.Іваницька, 2004**

**У посібнику реалізуються ідеї науково-дослідної теми
“Релятивно-абсолютивні параметри повнозначних слів
української мови”**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ЛЕКЦІЯ ПЕРША. Слово в аспекті виявлення його синтаксичних потенцій	
1. Слово як об'єкт вивчення синтаксису	8
2. Недосконалість традиційної теорії поділу слів на повнозначні і неповнозначні	10
3. Слова закритої (абсолютивної) та відкритої (релятивної) семантики	11
ЛЕКЦІЯ ДРУГА. Семантико-граматична єдність повнозначних слів і член речення	
1. Валентність. Сполучуваність повнозначних слів	13
2. Поняття про семантичну єдність слів	14
3. Граматикалізація семантичних єдностей повнозначних слів	17
4. Утворення синтаксичних сполучень слів	18
ЛЕКЦІЯ ТРЕТЯ. Слово і об'єм члена речення	
1. Синтетизм та аналітизм форм членів речення	20
2. Проста форма члена речення ускладненої будови	22
3. Інформативно недостатні слова як складові елементи члена речення аналітичної будови	25
4. Неповнозначне слово і член речення	29
5. Утворення аналітизму форм членів речення із слів абсолютивної семантики	30
ЛЕКЦІЯ ЧЕТВЕРТА. Синтаксичне питання як основний спосіб визначення члена речення	
1. Будова простого речення як об'єкт синтаксису	32
2. Система граматичних питань. “Морфологічні” та “синтаксичні” питання	34

3. Труднощі у постановці питань до членів речення	37
4. Типове і нетипове морфологічне вираження члена речення і синтаксичне питання	40

ЛЕКЦІЯ П'ЯТА. Ієрархічна структура простого речення

1. Поняття про позиційну структуру простого речення	44
2. Система формально-граматичних позицій і синтаксичних компонентів	47
3. Ієрархія компонентів формально-граматичної структури речення	50

ЛЕКЦІЯ ШОСТА. Основи моделювання структури простого речення. Формально-граматична модель речення

1. Різномасштабне моделювання структури простого речення	52
2. Формально-граматична модель простого двоскладного речення	53
3. Класифікація формально-граматичних моделей простого речення двоскладної будови	55

ЛЕКЦІЯ СЬОМА. Типологія предикативних моделей двоскладних речень дієслівної будови

1. Лексико-семантичні групи абсолютивних дієслів і модель двоскладного дієслівного речення	57
2. Предикативна модель утвердження буття	61
3. Предикативна модель діяльності як заняття	63
4. Предикативна модель діяльності як властивості суб'єкта	65
5. Предикативно-однооб'єктна модель	69
6. Предикативно-обставинна модель	73
7. Предикативно-двохоб'єктна модель	75

8. Предикативно-об'єктно-обставинна модель	77
--	----

**ЛЕКЦІЯ ВОСЬМА. Семантико-синтаксичні моделі
двоскладних речень недієслівної
будови**

1. Семантико-синтаксична модель двоскладного речення недієслівної будови	78
2. Типологія семантико-синтаксичних моделей двоскладного речення недієслівної будови	81
3. Предикативні моделі двоскладних речень недієслівної будови	81
4. Предикативно-об'єктні моделі двоскладних речень недієслівної будови	83
5. Предикативно-атрибутивні моделі двоскладних речень недієслівної будови	84

Питання, що виносяться на залік	86
--	----

ЛІТЕРАТУРА	88
-------------------	----

ПЕРЕДМОВА

Синтаксис є одним із найскладніших розділів теоретичної граматики. Це пояснюється узагальнюючим характером його категорій. Як і лінгвістика взагалі, синтаксична теорія інтенсивно розвивається: уточнюються і поглиблюються знання про основні синтаксичні одиниці, їхню природу, класифікацію. При цьому висловлюються різноманітні, нерідко суперечні думки учених з приводу тих чи інших синтаксичних категорій, одиниць вивчення, класифікацій.

На зміну концепції Ф. І. Буслаєва, О. М. Пешковського, О. О. Шахматова, О. О. Потебні, В. В. Виноградова та інших учених висувається вчення про трансформаційний, семантико-граматичний, структурно-синтаксичний синтаксис. Останнім часом видано чимало праць із синтаксису, в тому числі й українського. Це передусім праці В. М. Русанівського, І. Р. Вихованця, О. С. Мельничука, А. П. Грищенка, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, М. Я. Плющ, І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, Л. О. Кадомцевої, Й. Ф. Андерша, Г. П. Арполенко, В. Д. Горяного, С. Я. Єрмоленко, П. С. Дудика, К. Ф. Шульжука, С. І. Дорошенка, С. П. Бевзенка та інших.

Зауважимо, що в сукупності лінгвістичних дисциплін, що вивчають на філологічному факультеті університетів, синтаксису належить центральне місце. Саме в синтаксичному ярусі – завершальній ланці мовної структури – знаходять функціональне втілення всі одиниці мови і мовлення. Зважаючи на це, а також і те, що до неодмінних завдань вищої філологічної освіти входить прилучення студентів до сучасного стану лінгвістичної думки, навчальними планами підготовки фахівців із поєднаної спеціальності “Українська мова та література. Англійська мова” передбачено вивчення спецкурсу – “Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення”, який читається на VI курсі у XII семестрі.

На вивчення спецкурсу відводиться 16 лекційних годин. Спецкурс включає найголовніші проблемні питання синтаксичного членування простого речення, критеріїв їхнього

розмежування, а також моделювання семантико-синтаксичної структури речення.

Теорія спецкурсу ґрунтується на теоретичних засадах науково-дослідної теми “Актуальні проблеми лексикології та граматики. Граматична реалізація абсолютинво-релятивного потенціалу повнозначних слів”.

З уваги на специфіку спеціальності усі питання спецкурсу розглядаються на матеріалі двох мов: української та англійської.

Мета спецкурсу – поглибити знання студентів із синтаксису простого речення: показати деяку відносність окремих теоретичних постулатів, навчити критично ставитись до визначень, шукати достатній мінімум диференційних ознак для кваліфікації тих чи інших синтаксичних явищ.

Значна увага приділяється висвітленню питань семантико-граматичної диференціації повнозначних слів за можливістю-неможливістю їхнім власним фонемним складом виражати зміст і утворювати на цій основі семантичні єдності слів та з’ясування умов їхньої граматиалізації (перетворення в один член речення непростой будови).

Повний виклад матеріалу спецкурсу подається в посібнику Н. Л. Іваницької під назвою “Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення в українській та англійській мовах”. – Тексти лекцій. – Вінниця, 2003, а також у посібнику для аспірантів, магістрантів, студентів-філологів під назвою “Теоретичний синтаксис української мови”. – Вінниця, 2002.

Після прослуховування спецкурсу й опрацювання відповідної літератури студенти складають залік (перелік питань додається).

Лекція перша

Тема лекції: СЛОВО В АСПЕКТІ ВИЯВЛЕННЯ ЙОГО СИНТАКСИЧНИХ ПОТЕНЦІЙ

План лекції

1. Слово як об'єкт вивчення синтаксису.
2. Недосконалість традиційного поділу слів на повнозначні і неповнозначні.
3. Слова закритої (абсолютивної) та відкритої (релятивної) семантики.

1. СЛОВО ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Основними об'єктами вивчення синтаксису традиційно вважаються: *речення, словосполучення, зв'язки слів у словосполученні та в реченні, члени речення.*

Отже, слово як мовна одиниця залишається поза увагою синтаксичної науки, принаймні не акцентується увага на тому, що слово імпліцитно входить у кожен із зазначених вище об'єктів синтаксичної науки.

А чи так це насправді?

Спробуймо проаналізувати приклади і подивитися, що являє собою слово (дієслово) з погляду виявлення в ньому синтаксичних ознак, зокрема сполучальних характеристик.

укр. *Птах літає.*
англ. *Thunder it snows rattud,*
as she moved over the street

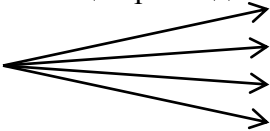
укр. *Природа не знає кордонів*
англ. *She cooked breakfast*

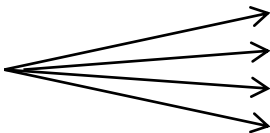
Порівняємо дієслова за їхньою здатністю реалізувати закладений у них зміст.

1) укр. <i>літає</i>
англ. <i>snows, rattud</i> | | 2) укр. <i>(не) знає (чого?)</i>
англ. <i>cooked (what)</i> |
|--|--|--|

Якщо дієслова першої групи (*літає, snows, rattud*) своїм власним фонемним складом реалізують закладений у них зміст (без будь-якого обов'язкового супроводження іншими словами), то дієслова другої групи (*знає, cooked*) такої здатності не мають. Вони обов'язково вимагають поширення їх іншими словами у відповідних (фіксованих, визначених) морфологічних формах.

Розглянемо ще приклади словосполучень.

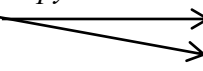
Розбудова чого? – економіки

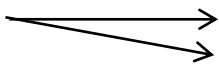
Статус чого? – незалежності

Висновок | повнозначні слова неоднаково реалізують семантику в словосполученнях та в реченнях

Спробуємо простежити, як різні повнозначні слова впливають на зв'язки у словосполученні і в реченні.

Пор.: укр. *Сьогодні вогники педагогічного новаторства спалахують по всій Україні – від великих міст до найменш віддалених від центру сіл.*

спалахують сьогодні
повсюдно

англ. *He worked quickly with the rope around his waist.*
worked quickly
with the rope

укр. *Я на гору круту, кам'яную буду камінь важкий піднімати...* (Леся Українка)

піднімати (що?) → камінь

англ. *His family was not able to stand the stuss.*

to stand (what) → the stuss

Робимо висновок про те, сила зв'язку між словами у виділених словосполученнях є неоднаковою.

Отже, у синтаксисі об'єктом вивчення виступає слово, оскільки саме слово (повнозначне) регламентує найважливіші поняття і терміни таких об'ємних синтаксичних одиниць, як словосполучення, речення, зв'язки між словами.

2. НЕДОСКОНАЛІСТЬ ТРАДИЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ ПОДІЛУ СЛІВ НА ПОВНОЗНАЧНІ І НЕПОВНОЗНАЧНІ

а) Згадати про неповнозначні слова (зокрема прийменники і частки):

над, під, понад, б, би, не;

over, under, to, into, not.

б) Оперуючи прикладами повнозначних слів

Втручатися,

to come to, to introduce into

Відстоювати,

to congratulate smb. on...

показати, що ці повнозначні слова неспроможні своїм фонемним складом називати відповідні поняття.

Отже, за ознакою здатності слова називати денотат, повнозначні слова не можна поділити лише на повнозначні й неповнозначні.

3. СЛОВА ЗАКРИТОЇ (АБСОЛЮТИВНОЇ) ТА ВІДКРИТОЇ (РЕЛЯТИВНОЇ) СЕМАТИКИ

Сполучуваність слів української мови, за якою встановлюється також їх валентність, що безпосередньо впливає на характер речення і словосполучення, дозволяє поділити усі повнозначні слова, зафіксовані в словнику, на три групи:

а) слова закритої (абсолютивної) семантики, з самодостатнім змістом:

укр. *полум'яніти, німіти, гавкати, плакати, дзвеніти, диміти, блищати, густіти, чергувати, стомитися, мовчати, здивуватися, буксувати, дрімати, стогнати, німіти, свистіти, сивіти, стрекотати, воркувати, глухнути, загордитися, чигикати, жебракувати, бабахкати, долимати (про голос), цвісти, дзвеніти, гудіти, гриміти, голубіти, відьмувати, хазяйнувати, барабанити, виснажитися, відкашлюватися, валятися, вередувати, бриніти, байдужіти, розмножуватися, ніжитися, полювати, позіхати, деренчати, повніти, сохнути, оживати, нити, журитися, мітингувати, кружляти, шарудіти, захрипати, пицати, кукурікати, недужати, залякнути, загоюватися, вмерти, жартувати;*

англ. ***murmer** – make a low, continuous, indistinct sound, rising and falling; **whisper** – speak, say (smth), using the breath but no vibration of the vocal cords; **bade** – lose color; **suffer** – feel or have pain; **sleep** – rest in the condition of sleep; **shiver** – tremble from cold.*

б) слова відкритої (релятивної) семантики, які вимагають заповнення позицій після них у певній морфологічній формі:

укр. *зрікатися – чого?; здійснити – що?; дослідити – що?; виконати – що? відзначитися -чим?; заволодіти -чим?; стежити -за чим?; ким?; заприятелювати – з ким?; личити –*

кому?; *скупати* – за ким?; чим?), або які в структурі словосполучень і речень вимагають заповнення позиції після них іншим словом, незалежно від морфологічної форми, але з певним змістом (*опинитися, знаходиться* – де? – біля річки, за містом, в селі, через дорогу, поруч; *податися* – куди? – в бібліотеку, вздовж лісу, до друзів, туди).

англ. *to rill (smb.)*, *to meet (smb.)*, *to make a bed* – *застилати ліжко*, *hay* – *косити сіно*, *a mistake* – *помилитися*); *to press (on, upon)* – *нав'язувати*; *to press the words* (*наполягати на буквальному значенні слова*); *to save (smb.)* – *to save the situation, to save the time, to save oneself; to separate (smth.)*.

в) слова, які в залежності від характеру структурно-семантичної моделі речення можуть в одних випадках реалізувати семантику абсолютивно, а в інших випадках – релятивно (*читати, співати, любити, радіти*).

Такий поділ слів виявляє їх синтаксичні властивості, здатність утворювати окремий компонент синтаксичної структури речення, зокрема, присудок, з одного боку, і розкриває ієрархію залежності компонентів синтаксичної структури речення в цілому.

Лекція друга

Тема лекції: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА ЄДНІСТЬ ПОВНОЗНАЧНИХ СЛІВ І ЧЛЕН РЕЧЕННЯ

План лекції

1. Валентність. Сполучуваність повнозначних слів.
2. Поняття про семантичну єдність.
3. Граматикалізація семантичних єдностей.
4. Утворення синтаксичних сполучень слів.

1. ВАЛЕНТНІСТЬ. СПОЛУЧУВАНІСТЬ ПОВНОЗНАЧНИХ СЛІВ

У мовознавчій літературі для окреслення кола проблем, пов'язаних із вивченням сполучуваності лінгвістичних елементів, використовуються терміни: сполучуваність, валентність, дистрибуція, інтенція, семантична вибірковість.

Поняття "валентність" увів у науковий обіг Л.Теньєр у 1934р. Він розумів під цим поняттям здатність дієслова керувати декількома словами в реченні (актантами).

Так, дієслова можуть бути:

а) з нульовою валентністю

(смеркатися);

б) одновалентними

(Видав дощ);

в) двовалентними

(Хлопець пише лист);

г) тривалентними

(Брат подарував сестрі квіти; і т.п.).

Отже, під валентністю треба розуміти той факт, що слова оточені певним числом "пустих клітин", "вакансій", які повинні бути заповнені певними актантами. У разі порушення валентності виходить граматично і комунікативно неповноцінне висловлювання. Концепція Л.Теньєра знайшла дальший

розвиток у працях німецьких мовознавців. Дещо у ширшому обсязі термін "валентність" використав С.Кацнельсон. Валентністю С.Кацнельсон назвав "властивість слова певним чином реалізуватися в реченні і вступати в певні комбінації з іншими словами".

У словосполученні, як і в слові, не можуть бути об'єднані два поняття, що взаємовиключаються (*читати підлогу, орати вірші*). Сполучатися можуть слова, в яких є частковий збіг сем (семантичних множників.) Найбільший збіг сем мають тавтологічні звороти (*славити славу*), найменший збіг сем мають звороти – інновації, які виходять за межі усталених моделей сполучуваності і утворені на основі метафоричності (*розбити серце, знайти правдоньку, залізна воля, золоте серце*).

2. ПОНЯТТЯ ПРО СЕМАНТИЧНУ ЄДНІСТЬ СЛІВ

Мова – невичерпна в сполучуваності слів.

Як уже зазначалося, серед повнозначних слів виділяється група слів, які власним фонемним складом неспроможні реалізувати семантику. Вони обов'язково сполучаються з іншими повнозначними словами і разом з ними виражають певний зміст.

У такий спосіб утворюються в мові семантичні єдності слів: *курс (на що?) на прискорення, стратегія (чого?) оновлення, усвідомити себе (ким?) господарем, втілювати (що? в що?) ідеї перебудови в практику, підвищення (чого?) якості продукції, інтеграція (чого?) науки і виробництва* і т.п.

Семантичною єдністю називається таке синтаксичне поєднання слів, при якому вилучення одного з них (залежного) обов'язково веде до неповної передачі змісту.

Спробуємо, наприклад, простежити функціонування деяких повнозначних слів у мовленні:

укр. годилося – *признатися, написати, сказати, зробити, простежити* і т.п.;

стало – *весело, холодно, боляче, видно* і т.п.

англ. to come – *to me, to school, home...*

to meet – *father, mother, sister, brother, dog, train, difficulties,*

to have – *book, good mood, lunch, dinner, tea, supper,*

to read – *newspapers, books,*

to know *smth.*

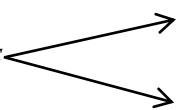
How many days of the week do you know? – I know: S, M, T, W, Th., F., S.; How many months do you know?

Отже, ці, як і багато інших слів, не вживаються самотійно, без інших слів. Причому слова, що вживаються з ними, мають переважно однакові граматичні форми (інфінітив, прислівник чи слово іменної частини мови у певній відмінковій формі).

Можна провести відповідний експеримент: запропонувати учням скласти речення з дієсловом “*продовжувати*”. Обов’язково в реченнях після цього дієслова з’являється іменник у знахідному відмінку або ж дієслово у формі інфінітива. Ізольовано, без залежних слів, дієслово “*продовжувати*” не вживається. Наприклад, у реченні “*Хороший учитель продовжує себе в серцях і умах своїх вихованців*” обов’язковим залежним словом при дієслові “*продовжувати*” є займенник “*себе*” в знахідному відмінку. Отже, сполучення слів “*продовжувати себе*” являє собою семантичну єдність. Крім цього, у реченні слова “*в серцях*”, “*умам*”, як і слово “*вихованців*”, також доповнюють цю смислову цілісність.

Семантичні єдності можуть утворювати слова різних повнозначних частин мови. Але найчастіше релятивні властивості повнозначних слів простежуються в дієсловах.

Дієслово вимагає залежних відмінків для розкриття свого змісту.

Будує

Дієслово може керувати 6 іменниками. Це межа, абсолютний кордон синтаксичної сили, який воно не здатне "переступити" в українській мові.

Н Зн Д О Р Зн
6 – *везти*. Брат віз вантаж бабусі машиною з райцентру в село.

Н Р З Д Зн
5 – *нести*. Дівчина несе з саду квіти матері в кімнату.

Н О Р Зн
4 – *відбити*. Геолог молотком відбив від скелі камінь.

Н Зн О
3 – *розколоти*. Дідусь розколов поліно сокирою.

Н Д
2 – *подобатися*. Хлопець подобався дівчині.

Н
1 – *спати*. Дівчина спить.

- *смеркати*. Смеркає.

Валентна рамка дієслова вивчена на матеріалі української мови. В англійській мові таких досліджень немає.

3. ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНИХ ЄДНОСТЕЙ ПОВНОЗНАЧНИХ СЛІВ

Семантичні єдності повнозначних слів є основою утворення:

а) сильних синтаксичних зв'язків між словами. (На відміну від традиційно усталеного погляду на природу сильного зв'язку керування, ми виділяємо такі зв'язки на основі утвореної повнозначними словами семантичної єдності. Першопричиною сильного зв'язку, отже, є наявність релятивного слова, яке обов'язково вимагає іншого повнозначного слова для реалізації семантики (*розбудувати економіку, впроваджувати у виробництво, відродження культури*);

б) членів речення непростої (аналітичної) будови.

Якщо на основі семантичної єдності повнозначних слів утворюється член речення непростої будови, можна говорити, що така семантична єдність стала єдністю граматичною (синтаксичною), тобто **граматикалізувалася**.

Граматичною єдністю повнозначних слів називається таке поєднання повнозначних слів за допомогою сильних синтаксичних зв'язків, яке являє собою семантичну єдність, що граматикувалася – стала одним членом речення непростої будови.

Розглянемо приклад: *“Треба завжди бути чесним з собою і визнавати перед собою всі вади своєї особи”* (Ю.Смолич). Сполучення слів *“треба бути чесним”* є семантичною єдністю, яка граматикувалася (стала одним членом речення непростої будови – головним членом речення).

Проте не кожна семантична єдність слів перетворюється в один член речення, що має аналітичне вираження. Так, у реченні: *“Ми повинні серйозно подбати про постійне оновлення*

і збагачення інтелектуального потенціалу суспільства” – наявні такі семантичні єдності повнозначних слів:

- *повинні подбати;*
- *подбати про оновлення;*
- *оновлення потенціалу;*
- *збагачення потенціалу;*
- *потенціалу суспільства.*

У семантичні єдності вступають навіть кілька повнозначних слів: *“повинні подбати про оновлення потенціалу суспільства”*, оскільки кожне із слів має релятивну семантику і обов’язково вимагає залежного слова для реалізації змісту.

Розглянемо ще приклад речення з погляду виділення в ньому груп слів, що являють собою семантичні єдності: *“Ваше покоління повинно бути готовим до участі в найбільшій модернізації нашої економіки”*. У реченні можна виділити дев’ять семантичних єдностей, вісім із яких членуються і лише одна *“повинно бути готовим”* стала семантико-граматичною.

Кожна граматична єдність є єдністю семантичною, але не кожна семантична єдність граматикалізується (перетворюється в один член речення непростої будови).

1. Слова абсолютної семантики не утворюють семантичних єдностей.
2. Слова релятивної семантики утворюють семантичні єдності.

4. УТВОРЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ

У синтаксисі слід розмежувати дві групи поєднань слів:

- синтаксичні словосполучення;
- синтаксичні сполучення слів.

У синтаксичному словосполученні є два члени речення. Синтаксичне сполучення слів являє собою один член речення.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Два повнозначні слова	два повнозначні слова одне неповнозначне слово	більше двох повнозначних слів
<i>Край рідний заробляти гроші кричати голосно</i>	<i>впроваджувати у виробництво; зайти в кімнату</i>	<i>зумів розв'язати задачу; хотів би прийти вчасно</i>
<i>Pleasant voice to pay money to read well</i>	<i>to come into the room to listen to me</i>	<i>could write a letter wanted to study well</i>

СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ

Повнозначне слово + неповнозначне слово	повнозначне слово + повнозначне слово	повнозначне слово + неповнозначне слово + повнозначне слово
<i>Заробив би</i>	<i>хотів прийти</i>	<i>хотів би прийти</i>
<i>Should do</i>	<i>must go, can read</i>	<i>wanted to come</i>

ОЗНАКИ СИНТАКСИЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ:

1. Складається з кількох слів.
2. Поєднання слів є одним членом речення.
3. До складу синтаксичного сполучення слів найчастіше входять неповнозначні слова та релятивні слова, що стали інформативно недостатніми (Див. матеріал лекції 3).

Лекція третя

Тема лекції: СЛОВО ТА ОБ'ЄМ ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ

План лекції

1. Синтетизм та аналітизм форм членів речення.
2. Проста форма члена речення ускладненої будови.
3. Інформативно недостатні слова як складові елементи членів речення аналітичної будови.
4. Неповнозначне слово і член речення.
5. Утворення аналітизму форм членів речення із слів абсолютивної семантики.

1. СИНТЕТИЗМ ТА АНАЛІТИЗМ ФОРМ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Проста форма в граматиці – це форма, що виражає граматичне значення в межах одного слова.

Наприклад, проста форма вищого та найвищого ступенів порівняння прикметника та прислівника (*вищий, найвищий; вище, найвище*), проста форма майбутнього часу дієслова (*писатиму, напишу*). У морфології використовується поняття “проста форма”, як правило, у випадках, коли є протиставлення складеним формам (*писатиму – буду писати*).

Поняття “проста форма” члена речення, безперечно, пов’язане з поняттям “простої форми” у морфології, але має свою специфіку. Член речення є простим, якщо його граматичне значення (предмета, дії чи стану, об’єкта, ознаки, обставини) виражається одним, як правило, повнозначним словом.

Отже, в більшості випадків проста форма члена речення є словом повнозначної частини мови. Наприклад, у реченнях *Вранці весняний ліс сповнився дзвінком гамором. А навколо*

дихала весною могутня родюча земля (О. Донченко), кожен член речення є простим, бо виражений одним повнозначним словом.

Те ж саме маємо в англійській мові: *The more we study, the more we know; the more we know, the more we forget; the more we forget, the less we know; the less we forget, the more we know (why study?)*. *Money spent on the brain is never spent in vain*.

Синтаксичне поняття “складена форма” члена речення (складений підмет, складений присудок і т.д.) відмінне від морфологічного. В його основі лежить у першу чергу семантична єдність (смилова цілісність, єдине смислове ціле) слів, яка базується на семантичних залежностях між словами.

Міст годилося б звати голосно, щоб чутно стало повсюдно, щоб пролунало над цілою землею, прокотилося, загомоніло, прогриміло: міст. (П.Загребельний); *В рідній школі наші діти вмітимуть усе робити.* (П.Тичина).

Теорія про складені форми членів речення в школі не вивчається. Частіше називаються конкретні слова в ролі складових частин членів речення непростой будови, наприклад, зв’язки, допоміжні дієслова.

Найлегше аналізувати член речення, який:

а) виражається повнозначним словом абсолютної семантики (тоді легко визначається його межа);

б) має типове морфологічне вираження (тоді легко визначається характер відношень, тип члена речення).

Значення специфіки й складу інформативно недостатніх слів, що разом із обов’язково залежними від них утворюють сполучення слів і отже, аналітично виражений член речення, допомагає більш-менш однозначно виділити складені форми членів речення. Але, виявляється, трапляються випадки, коли в реченні є слова повнозначні за природою, але в контексті не несуть такого змісту, який би забезпечував їм роль окремого члена речення. Так, наприклад, з метою вираження своєрідної експресії, що її мовець вкладає в назву особи – підмета,

вживаються ускладнені форми підмета з так званими “генералізуючими” дієсловами в складених присудках. Таке перерахування часто мало допомагає учителеві в аналізі конкретних речень, бо, по-перше, не включає усіх можливих випадків і, по-друге, не позбавляє можливості подвійного аналізу їх у різних реченнях: *Я поспішаю влаштуватися на роботу* і *Я поспішаю на завод влаштуватися на роботу*. Синтаксична роль дієслова “*поспішаю*” в цих реченнях відмінна: якщо в першому реченні це є допоміжне дієслово в складеному дієслівному присудку, то в другому – це простий дієслівний присудок, від якого залежить обставина мети “*влаштуватися*”.

2. ПРОСТА ФОРМА ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ УСКЛАДНЕНОЇ БУДОВИ

Проаналізуємо підмет у реченні: “*Хлопців прийшло чоловік десять*”. Складений підмет із кількісною назвою має вигляд – кількісний числівник + іменник у родовому відмінку множини: “*Хлопців чоловік десять*”.

Така конструкція підмета характеризується зворотним порядком слів і вживається в розмовно-побутовому мовленні. Своєрідну форму підмета становлять поєднання означального займенника “*все*” та вказівного “*це*”. Комплекс “*все це*” утворює семантичне нерозкладну групу підмета: *Все це сприяє створенню типового образу героя-сучасника* (З газети).

Труднощі аналізу можуть становити прості присудки, ускладнені дієвідмінюваними дієслівними формами:

а) повторенням синонімічних дієслів, які в сукупності нагадують розмовні ідіоми (*дивитися – поглядати, йти –*

сновигати);

б) поєднанням дієслів із лексично незмінними компонентами (*взяти, знати*) в наказовому способі, що втратили повноту свого значення: *Хлопець знай завертає в ту вуличку, знай виглядає* (В.Кучер), чи із значенням реалізації раніше запланованої дії: *А він візьми та й прийди так рано.*

Проста форма члена речення може ускладнюватися службовими словами:

а) прийменниками укр.: *У небі ясно-голубім зимове сходить сонце і лє проміння на мій дім і на моє віконце* (Н.Забіла), англ.: *Hard work never killed anybody. But worrying about it did. I'm usually asked by my teacher to write my dictations anew. The fact is I crib them from Peter. The reason is clear to you;*

б) частками – *Хай дзвонять молоти залізно і в сьйві дня, і в ночі млі, рости, міцній, моя Вітчизно, во ім'я миру на землі* (В.Сосюра); *Сіно дотліває поволі, і лиш часом бухне з тріском сніп іскор* (М.Коцюбинський).

До цієї семантичної групи належать також іменники, що означають високий ступінь кількісної ознаки (*безліч*): *Дзвеніла блакить безліччю дзвінків* (Є.Гуцало); *Хома перший, розмахуючи руками, кричав би про безліч всяких промахів і недоліків* (О.Гончар).

Числівники у сполученні з іменниками в родовому відмінку (*п'ять кілометрів, дев'ятеро людей, три з половиною кілограми*). Складовими елементами аналітично виражених компонентів можуть бути також числівники, що виражають межі кількісних вимірів узагальнено (*скільки, багато, мало, чимало, небагато, кілька, декілька*): *Ліси. Скільки добрих почуттів викликає у людини сама тільки згадка про зелені лісові масиви...*(М.Чабанівський); *Юний друже, через книгу ти пізнаєш багато нового, незвіданого і прекрасного* (І.Цюпа); *Я шукаю такий засіб, що від найскладніших операцій менше вмирало людей* (О.Корнійчук); *Чимало тривожного і навіть прикрого в сучасному світі* (О.Гончар).

У семантичних єдностях кількісної номінації залежними

бувають іменники, що означають одиниці виміру при лічбі (*штук* – при лічбі предметів, *голів* – при лічбі тварин, *чоловік* – при лічбі людей). Такі лексеми мають властивість, з одного боку, завжди вживатися абсолютивно при кількісних найменуваннях, а, з другого боку, через свою інформативну недостатність, як і інші кількісні найменування, завжди мають лексично заповнену позицію – залежний іменник у родовому відмінку: *І на постріли, і на крик вибігають чоловік з п'ять хуторян* (О.Вишня); *Сиділо нас чоловік вісім* (О.Вишня); *Багато голів рогатої худоби виростили і здали державі підсобні господарства республіки* (З газети); *Хазяйка спекла штук з п'ять картоплин* (І.Нехода).

Прикметники і дієприкметники, що виражають обов'язок, згоду (*повинен, змушений, зобов'язаний, ладен, радий*). Такі слова постійно сполучаються з дієсловами в формі інфінітива. Якщо в залежній інфінітивній позиції вживаються дієслова абсолютної семантики, то двослівна структура утворює компонент аналітичної будови, як правило, присудок двоскладного речення. Структуру таких сполучень найчастіше складають іменники з прикметниками, у яких нейтралізується значення іменника. Прикметник виявляється семантично вагомим елементом, який не лише ослаблює значення, але й “утримує” зміст усього аналітично вираженого члена укр: *Олег – хлопець добрий і простий* (Ю.Збанацький); *Вибиватися в люди – справа зовсім не проста* (М.Сингаївський); англ.: *She is a pretty girl; He is a handsome man*.

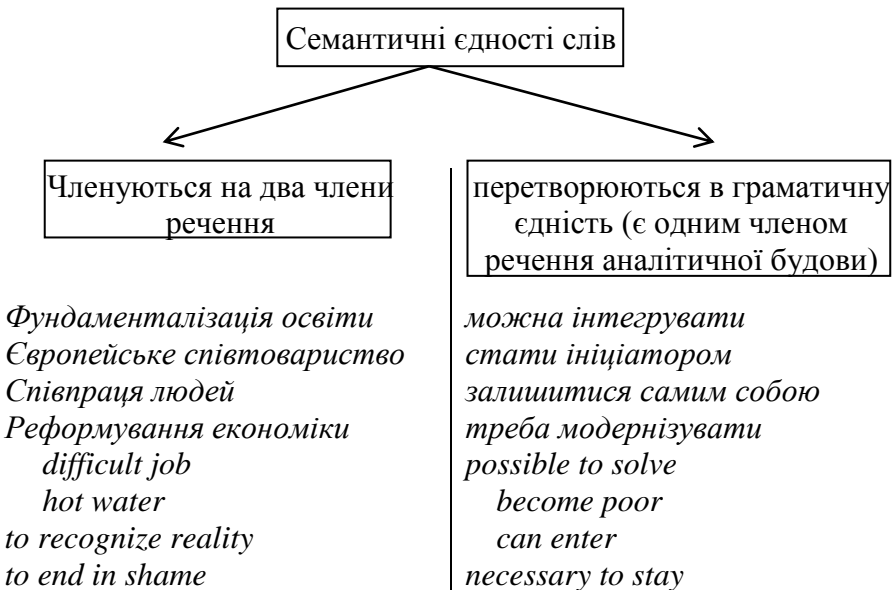
Надлишкове значення в структурі членів речення несуть окремі іменники (в орудному відмінку), які позначають мнимий засіб дії, вираженої дієсловом – присудком (*дивитися очима, говорити голосом, посміхатися посмішкою*). Таке вживання іменників, без супроводжуючих їх прикметників, неможливе, а в сполученні з прикметниками їх значення виявляється нейтральним – *Сусідка дивилася на неї нажаханими очима* (Є.Гуцало). – *нажаханими очима – нажахано; Нарешті ви заговорили справжньою мовою* (П.Загребельний) – *справжньою*

мовою – по-справжньому; Заснув тривожним сном госпіталь (І.Цюпа) – тривожним сном – тривожно.

До складу членів речення непростой будови можуть входити також займенники та окремі числівники, що набувають додаткового значення:

Знають вони, що таке земля, що таке насущний хліб, розмочений потом (М.Стельмах); Рік тому тут була пустеля (О.Довженко); Бачила Олена не одного зальотчика (Є.Гуцало).

3. ІНФОРМАТИВНО НЕДОСТАТНІ СЛОВА ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ БУДОВИ

Нерідко буває важко визначити, чи семантичні єдність повнозначних слів має здатність розчленовуватися чи, навпаки, граматикалізується, утворюючи член речення аналітичної будови.

It's better to be alone than in bad company (Washington).

Семантична єдність слів не править за критерій об'єднання їх у члени речення аналітичної будови. Вона виступає лише базою, на якій ґрунтується явище аналітизму в системі членів речення. У наукових дослідженнях використовуються різні методи і прийоми, за допомогою яких вчені більш-менш об'єктивно мають змогу кваліфікувати ту чи іншу семантичну єдність як таку, що або розкладається на окремі члени речення, або граматикується в один член речення аналітичної будови.

Спробуємо довести, чому, наприклад, модальні дієслова (*могти, мусити, сміти, вміти і т.д.*) без будь-яких застережень і сумнівів традиційно відносяться до слів, що разом із залежними від них інфінітивами утворюють складені форми членів речення, зокрема присудків. Мабуть, все-таки не тому, що вони є “модальними” (тобто такими, які виражають відношення до дії), хоча ця характеристика, звичайно, диференціює їх семантичну природу. Їх ще називають “допоміжними” – у складі члена речення непростої будови. І знову ж таки не стільки тому, що вони допомагають утворювати аналітичні форми членів речення. Відповідь потрібно шукати в самій природі даного явища.

Найголовнішою диференціюючою ознакою, яка дозволяє кваліфікувати ці й подібні слова як складові компоненти членів речення аналітичної будови, є їх постійна сполучуваність із одними й тими ж морфологічними формами залежних слів.

Типова сполучуваність “дієслово + дієслово-інфінітив”, яка ні в яких умовах мовленнєвої реалізації “не зраджує себе”, утворилася в результаті повної нездатності таких слів уживатися в інших оточеннях. Семантика цих слів не втратилася, не збідніла чи послабилася. Вона була і залишається “обслуговуючою” за відношенням до залежного слова і не може ресурсами даної мови реалізуватися по-іншому.

Згадані слова належать також до групи слів релятивної семантики, оскільки реалізують значення через регулярну сполучуваність із залежними словами. Проте семантичні єдності, утворювані ними, теоретично обмислилися як своєрідні граматичні штампи, в яких диференціювалася роль кожного із складових елементів. Перший елемент виконує граматичну роль і виражає додаткову семантичну, а другий – основний зміст члена речення.

З погляду реалізації семантики перші елементи таких сполучень є інформативно недостатніми словами, з погляду ж вираження змісту – вони є семантичне обслуговуючими словами (в даному випадку модальними з подальшою диференціацією цієї семантичної категорії в залежності від лексичної семантики кожного із слів).

Апробованою є методика виділення групи інформативно недостатніх слів на основі вивчення їх сполучальних характеристик. Серед слів різних частин мови виділяються такі слова й семантичні групи інформативно недостатніх слів, що разом із залежними від них повнозначними словами утворюють аналітично виражені члени речення:

1. Дієслово *бути* з властивою йому допоміжною функцією у вираженні членів речення. Воно повністю втрачає значення “*буття*” і перетворюється в службовий елемент, який бере участь у вираженні члена речення аналітичної будови: *Був, річ відома, молодим я, тому до дна тепер збагну, що навіть звук, чи тон, чи ім'я були мені за таїну* (М.Рильський).

2. Інформативно недостатні дієслова з модальним чи фазисним значенням: *За кілька днів мало розпочатися будівництво* (Н.Рибак); *Він бажав у далі сині полетіть* (А.Малишко); *Машина не хотіла скоритися водієві* (Ю.Збанацький); *Гонтар продовжував мовчати* (Я.Баш.); *Уміти жити – трудне високе вміння...* (І.Франко).

У позиції залежного інфінітива при модальних і фазисних

дієсловах, що утворюють разом з ними семантичні єдності, може бути також інформативно недостатнє дієслово. У такому випадку семантична єдність розширюється, а синтаксичний компонент одержує трьохелементну форму вираження: Ми не можемо бути до цього байдужими (М.Олійник); Вона хоче стати інженером (О.Левада); Моє щастя мало бути вершиною його спокою (Ю.Збанацький).

3. Інформативно недостатні дієслова, що виявляють обов'язкову сполучуваність з іменниками в орудному чи знахідному відмінках (стати, ставати, залишатися, лишатися, зробитися, означати, становити, являти собою): За три дні стане він наводчиком (О.Гончар); До кінця бою у мене залишилось живими сто сімдесят п'ять чоловік (О.Довженко); Коли Яськові я зробився побратим, то друга першого не занедбав (М.Рильський).

4. Інформативно недостатні іменники. Іменники з кількісним значенням (десяток, сотня, тисяча, мільйон, мільярд). У нас щороку насаджуються мільйони нових дерев. (М.Чабанівський); Перед нами на десятки кілометрів простягалися порослі лісами знамениті плавні. (О.Копиленко).

Іменники початок, середина, кінець, що сполучаються з іменниками в родовому відмінку: Хто читав "Печорські антики" Лескова..., той може собі уявити патріархальний Київ середини минулого століття (М.Рильський); Зима сорок четвертого закінчилася ще на початку січня (В.Козаченко).

Іменники з класифікуючим значенням (вид, ряд): Ряд дерев не можуть прижитися в цій зоні (М.Чабанівський).

Іменники, які означають частину межі (край, краєчок, кусок, решта, залишок): На краєчку стола щось пише Василь (М.Зарудний).

Іменники, що модифікують кількісні ознаки предмета (купа, запас, клунок, мішок, торба): Великі запаси води мають річки України, особливо Дніпро і Південний Буг (З журналу); До полудня вони навибирали по доброму клунку картоплі (Ю.Збанацький).

Іменники з кількісним значенням, що утворюють із залежними словами метафоричні сполучення (*гама, юрба, караван, потік, коло*): *Так пробудилася ціла гама людських почувань.* (М.Коцюбинський); *Тим часом повз пристань до теплової електростанції пішла юрба електриків* (Я.Баш); *З ранньої весни до пізньої осені йдуть серед просторів нового моря каравани суден з рудою, камінням...* (О.Гончар); *Він весь у полоні могутнього потоку спогадів* (О.Довженко); *Чужий голос увірвався в коло його думок* (Л.Українка).

Складені форми членів речення утворюються тільки найбільш стійкими, смислово-неподільними групами слів. Практично підпорядковуючі слова в них майже постійно вимагають після себе саме таких форм залежних слів, а не інших, наприклад, допоміжні дієслова у складених присудках вимагають неозначеної форми дієслова, зв'язки “бути”, “стати” у складених іменних присудках – найчастіше називного чи орудного відмінків і т.д.

4. НЕПОВНОЗНАЧНЕ СЛОВО І ЧЛЕН РЕЧЕННЯ

Неповнозначні слова, не називаючи понять, звичайно, відіграють другорядну роль в утворенні членів речення. Синтаксична роль прийменників, сполучників та часток зводиться до обслуговування функціонування слів у мовленні. Так, наприклад, форми наказового способу *нехай прийде*, умовного способу *зробив би* в ролі присудків включають до свого складу частки, а сполучення – *в країні* не може функціонувати як обставина без прийменника.

In giving a man receives more than he gives; If you continually give, you continually have. Children have more energy after a hard day of play than they do after a good night's sleep.

Нерідко на практиці не завжди зважають на неповнозначні слова, не називають їх як складових частин члена речення чи не виділяють при умовно-графічному позначенні члена речення.

Найбільш продуктивним способом ускладнення форм простого присудка є частки. Роль часток у складі простого присудка неоднакова:

- одні з них беруть участь у вираженні граматичних значень (морфологічних): *Хай квітне злагода і праця по всіх полях, у всіх серцях, щоб у труді святім змагаться, а не в загарбницьких боях* (М.Рильський); *Співати хочеться пісень, у яких була б любов до всього живого, вогнева віра в те, що правда в усьому світі, від краю до краю переможе* (Я.Галан);

- частки, які не допомагають виражати граматичні значення, а лише надають дієслову – присудку різних відтінків у значенні: *Жили собі дід та баба.*(Нар.творчість).

При вивченні членів речення необхідно наголошувати, що прийменник завжди входить до складу члена речення, що, подібно до закінчень, він служить для зв'язку слів у словосполученні та реченні. При умовно-графічному розборі прийменники підкреслюються разом з іменниками і словами, при яких вони вживаються.

5. УТВОРЕННЯ АНАЛІТИЗМУ ФОРМ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ІЗ СЛІВ АБСОЛЮТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Як правило, повнозначні слова абсолютивної семантики виконують у реченні роль окремого члена речення. Але зустрічаються випадки, коли аналітизм членів речення утворюється сполученням слів абсолютивної семантики. Такі слова одержують здатність утворювати члени речення непростої будови лише при певних умовах.

Так, наприклад, іменники, що означають відрізок часу (*день, вечір, ніч, рік*) можуть виражати окремі члени речення. Якщо ж вони вживаються в родовому або знахідному відмінках з прийменниками чи без них, то в такому випадку об'єм члена речення збільшується за рахунок залежних від них прикметників чи займенників: *Вітряки з дитячих літ приваблювали Христину*

(М.Стельмах); Всі дні в ротах йшло навчання (О.Гончар); На другий день погнав я пасти (Г.Тютюнник).

Прикметники чи займенники, які сполучаються з такими іменниками, конкретизують значення іменників і семантичне обмежені узагальненою вказівкою на час. Конкретизація часового значення іноді виступає як контамінація обставинного значення: *Повернувся в комуну Клим пізнього вечора* (В.Земляк) – *пізнього вечора – пізно ввечері*; *Недільного ранку йшла Настя на базар* (Є.Гуцало) – *недільного ранку – у неділю вранці*.

При таких іменниках нерідко вживаються конкретизуючі їх слова-іменники в родовому відмінку, обов'язкова сполучуваність яких також позиційно зумовлена – *Зібралася в день свята до столу сім'я* (В.Бичко); *У дні війни я бачила отут сліпого хлопця* (Л.Забашта).

Семантичну єдність, що реалізуються в один синтаксичний компонент речення, утворюють також повнозначні слова абсолютної семантики, які, вживаючись попарно, за допомогою прийменників утворюють своєрідні фразеологізми (*з дня на день, з року в рік, з краю в край*): *З раннього ранку до пізнього вечора не спить для нас Київська гора Героїв* (І.Цюпа). Хоч сполучення *з ранку до вечора* умовно можна розчленувати на два елементи (*не спить – з якого часу? – з ранку ; не спить – до якого часу? – до вечора*), але в ролі другорядного члена речення з часовим значенням таке поєднання слів утворює семантико-граматичну єдність і виступає одним членом речення аналітичної будови.

Таке ж явище спостерігаємо і в англійській мові: *from time to time, from early morning till late at night*.

Лекція четверта

Тема лекції: СИНТАКСИЧНЕ ПИТАННЯ ЯК ОСНОВНИЙ СПОСІБ ВИЗНАЧЕННЯ ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ

План лекції

1. Будова простого речення як об'єкт синтаксису.
2. Система граматичних питань. “Морфологічні” та “синтаксичні” питання.
3. Труднощі у постановці питань до членів речення.
4. Типове й нетипове морфологічне вираження члена речення і синтаксичне питання.

1. БУДОВА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СИНТАКСИСУ

Одним із найважливіших теоретичних питань синтаксису є питання про те, як будується речення взагалі і в конкретній мові на певному етапі її історичного розвитку, а також питання про те, як речення членується. Складність цих проблем пояснюється насамперед тим, що речення як основна одиниця синтаксису – надзвичайно складне і багатогранне явище.

Саме речення є тією клітиною у сфері мовного освоєння природи, яка різними своїми гранями віддзеркалює багатство і складність найрізноманітніших відношень і зв'язків предметів та явищ матеріального світу.

Об'єктивно існуючі зв'язки і відношення явищ і предметів є необхідними умовами для утворення відповідних зв'язків у мові як специфічно організованій за своїми внутрішніми законами системі лінгвістичних знаків. Кожна нова ситуація вимагає щоразу нових мовних утворень, які стають комунікативними лише при умові оформлення їх у речення. Специфіка мовної діяльності людини саме й полягає в тому, що речення утворюються не кожного разу за новими моделями, а є продуктом лексичних заповнень відповідних клітинок, схем,

свого роду готових каркасів, що можуть бути теоретично представлені у вигляді зразків чи моделей речень.

Розглядаючи речення як цілісний комплекс, яким виражається задум мовця (хоч безперечно, це визначення не є повним, а лише характеризує його з функціонального боку), слід пам'ятати, що такий комплекс становлять взаємозв'язані одиниці – слова, кожне, з яких несе відповідний зміст або ж служить для вираження зв'язків. Слова можна групувати, об'єднувати за їх спільними лексичними ознаками: слова однозначні чи багатозначні, омоніми, синоніми і т.д. Грукують слова за їх спільними морфологічними ознаками, що й здійснюються на морфологічному рівні, коли оперують категоріями “частин мови”, і тоді кожне речення предстане у вигляді сукупності частин мови як своєрідних складників речення. При виділенні синтаксичних ознак слова чи певні групи слів об'єднують за членами речення.

Назви лексичних груп слів, “частини мови”, “члени речення” – все це наукові лінгвістичні назви понять, утворених в результаті абстракції від конкретних властивостей мовних об'єктів, проте рівень абстракції тут неоднаковий. Взяти хоч би предметність іменника, що виражається в граматичних категоріях роду, числа і відмінника. Справді, ця категорія об'єднує найрізноманітніші щодо значення слова : це і назви конкретних предметів чи осіб (*школа, учень*), це і назви ознак (*синь, далечинь*), це і назви дій (*пояснення, вживання*), це може бути навіть назва займенникового чи іншого походження (*всячина, крякання*).

Морфологія вивчає категоріальне значення конкретних словоформ, в синтаксисі ж вивчаються відношення, в які вступають ці словоформи.

Синтаксичне абстрагування, базуючись якоюсь мірою на абстрагуванні морфологічному, передбачає побудову таких абстрактних синтаксичних моделей, які відбивають членування мовного потоку на синтаксичні одиниці-речення, словосполучення, члени речення.

Останнім часом посилюється інтерес учених до осмислення природи речення, особливостей його будови, можливостей членування, а також відношення речення і його окремих складників до позамовної дійсності.

Вивчення речення як складної системи взаємопов'язаних елементів його структури завжди супроводжувалося побудовою певних моделей, що являють собою схеми, здатні відображувати складну структуру речення.

У практиці вивчення синтаксису простого речення основна увага зосереджується на з'ясуванні питань, що стосуються словосполучення, синтаксичних зв'язків між словами, різновидів простого речення та членів речення.

2. СИСТЕМА ГРАМАТИЧНИХ ПИТАНЬ. “МОРФОЛОГІЧНІ” ТА “СИНТАКСИЧНІ” ПИТАННЯ

А. Система “морфологічних” питань

Хто? Що?
Кого? Чого?
Кому? Чому?
Ким? Чим?
У (на, при) кому?
У (на, при) чому?

Іменник
Займенник

Який? Яка? Яке? Які?
Якого? Якої? Яких?
Якому? Якій? Яким?
Яким? Якою? Якими?
У (на, при) якому? якій?
У(на, при) яких?

Прикметник
Займенник

Що роблю? Що робитиму?
Що робиш? Що робитимеш?
Що робить? Що робитиме?
Що робимо? Що робитимемо?
Що робите? Що робитимете?
Що роблять? Що робитимуть? і т.д.

Дієслово

Скільки?	Котрий? Котре?	Котра?	Котрі?
Скількох?	Котрого?	Котрої?	Котрих?
Скільком?	Котрому?	Котрій?	Котрим?
Скількома?	Котрим?	Котрою?	Котрими?
У (на, при) скільких?	У (на, при) котрому?	У (на, при) котрій?	У (на, при) котрих?

Числівник

Де? Куди? Звідки? Коли?
Як? Чому? З якої причини?
Через що? Незважаючи на що?
З якою метою? При якій умові?

Прислівник

1. “Морфологічні” питання являють собою питальні займенники, прислівники, сполучення займенника “що?” з дієсловом “робити”, сполучення іменника з займенниками та прийменниками.

2. “Морфологічні” питання ставляться до слів повнозначних частин мови.

3. У “морфологічних” питаннях частково відтворюються граматичні значення категорій відповідних частин мови.

Б. Система “синтаксичних” питань.

Хто?	<u>Підмет</u>	Що робить?	<u>Присудок</u>
Що?		Хто він?	
	Що він?		
	Який він?		

Кого? Чого?	<u>Додаток</u>
Кому? Чому?	
Ким? Чим?	
На кому? На чому?	

Який? Котрий?	<u>Означення</u>
Чий? Скільки?	
Де? Куди?	
Звідки? Коли?	

Як? Чому?	<u>Обставина</u>
З якої причини?	
З якою метою?	

1. “Синтаксичні” питання являють собою питальні займенники, прислівники, сполучення слів повнозначних частин мови з прийменниками.

2. “Синтаксичні” питання ставляться до компонентів синтаксичної структури речення (до членів речення).

3. За “синтаксичними” питаннями в основному визначаються категоріальні значення компонентів синтаксичної (позиційної) структури речення (членів речення).

3. ТРУДНОЩІ У ПОСТАНОВЦІ ПИТАНЬ ДО ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

“Шлях” питань на право бути надійним критерієм синтаксичного аналізу був досить складним у науці. Співвідносність члена речення з питанням відмічав ще Ф.І. Буслаєв. Історія синтаксичного вчення про члени речення знає скептичне, а то й зовсім негативне ставлення до питань як засобу розрізнення членів речення.

Питання як засіб граматичного аналізу є результатом практики мовного спілкування і співвідносяться з діями, об'єктами, ознаками, обставинами. Будь-яку синтаксичну модель речення можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних синтаксичних одиниць – членів речення, представлених у вигляді питань. Наприклад, модель *Хто? Що робить? За що?* об'єднує речення з однаковими членами речення: *Ми боремося за мир; Я плачу за квартиру; Брат переживає за екзамен.* Так само, як модель *Хто? Що роблять? Де? В якому?* об'єднує однакові речення щодо синтаксичних функцій їх членів: *В вечірнім полі тануть лебеди* (Л.Українка); *Учні навчаються в новій школі.*

Останнім часом методика визначення членів речення за питаннями стала предметом критики деяких учених. Це викликано в першу чергу складністю синтаксичного розбору за членами речення, нечіткістю меж між деякими членами речення та можливим синкретизмом окремих членів речення, тобто можливістю слова чи групи слів мати ознаки кількох членів речення.

У переважній більшості випадків у постановці синтаксичних питань не виникає будь-яких труднощів. Але все ж є чимало і таких прикладів, коли однозначно важко поставити питання до члена речення. Так, наприклад, не зовсім ясно, яке питання слід поставити до інфінітива у таких конструкціях, як: *забув сказати (забув що зробити? Чи забув про що?); обіцяв*

принести (обіцяє що зробити? Чи обіцяє що?), а тому, керуючись цим принципом, буває важко встановити, чи інфінітив тут виконує роль самостійного другорядного члена речення – додатка, чи входить у складений дієслівний присудок.

Ось чому зустрічається застереження проти використання питань як практичного засобу розмежування членів речення. Причина таких застережень якоюсь мірою виправдана. В основі невизначеності лежать складні процеси утворення різного роду словосполучень, які важко піддаються формалізації, а тому вимагають додаткового тлумачення, використання допоміжних критеріїв визначення їх синтаксичної ролі.

Чи варто ж використовувати питання при розмежуванні членів речення?

І так, і ні.

ТАК, бо кожен член речення відповідає на певне питання. Є в мові група слів-замінників (прислівників, займенників, дієслово "робити"), які можна вважати ідеальними словоформами, здатними репрезентувати модель членів речення.

Немає такого члена речення, який би не відповідав на якесь синтаксичне питання.

Ні, бо, як уже зазначалося, в практиці синтаксичного аналізу нерідко зустрічаються випадки, коли питання до члена речення поставити важко. Потрібно розмежовувати дві сторони питань як свого роду універсальних лексичних штампів, здатних репрезентувати синтаксичний каркас речення.

З одного боку, неможливість постановки питань до деяких (не до всіх) членів речення впливає з факту невизначеності самого члена речення, з факту поєднання в ньому ознак різних членів речення. Наприклад, у реченні *Він повернувся героєм* неясно, яке питання слід поставити до члена *героєм* (*ким? чи в якій якості?* чи, можливо, обмежитися лише питанням від підмета *що зробив?* тобто вважати структуру *повернувся героєм* синтаксично нечленованою). У цьому випадку, і лише в цьому,

можна говорити про неможливість користуватися питаннями при визначенні членів речення.

З другого ж боку, питаннями можна і потрібно користуватися, якщо член речення виступає чітким носієм того чи іншого значення, що його одержує слово або сполучення слів у реченні.

Кожен член речення є продукт співвідношення слів, а тому й знаходить втілення в питанні. Синтаксичне питання, отже, пов'язане з типом відношень і визначається характером цих відношень.

Кожен член речення відповідає на синтаксичне питання, але не кожен член речення може бути легко визначений за питанням.

Проаналізуємо за членами речення: *Tell a man there are 300 billion stars in the universe and he will believe you. Tell him a bench has wet paint on it and he will have to touch to be sure.*

До члена речення “*in the universe*” можна поставити запитання “*where?*” і “*in what?*”; до члена речення “*on it*” однаково можливими є також запитання “*where?*” “*on what?*”.

При систематичному вивченні синтаксису дуже важливо зробити чітке розмежування синтаксичних і морфологічних питань. Омонімія питальних слів (слово – іменник відповідає на питання *хто?* і слово-підмет теж відповідає на питання *хто?*) часто приводить до нерозуміння самої суті понять. Питання *який?* ставиться до прикметника *великий*, займенника *такий*, дієприкметника *скошений*, до означення *великий* об'єм і до присудка *луг скошений*.

При синтаксичному аналізі речення за членами речення важливо зрозуміти саму суть синтаксичних питань, які узагальнено виражають відношення між словами в реченні.

Причому однотипне питання, скажімо, до підмета “що?” однаковою мірою охоплює й назви предметів, морфологічно виражених іменниками, й інші назви, виражені будь-яким словом у так званій незалежній позиції. Навіть у реченні з неозначеною формою дієслова в ролі підмета цілком закономірним до підмета є питання *що?* (*Журиги – шкідливо*). Питальні займенники (*хто? що? який? чий?*) та прислівники (*де? коли? як?*) виражають відношення між словами в реченні в найбільш узагальненому вигляді. Тому питання використовуються для відтворення найрізноманітніших відношень між предметами і явищами: предикативних, об’єктних, атрибутивних, обставинних.

Якщо ж іноді до одного й того ж члена ми ставимо кілька запитань, то це є результат нашої поспішності, невдумливого підходу до аналізу складних відношень між словами. Більш детальний, всебічний аналіз покаже, що складні для синтаксичного розбору словоформи виявляють більше ознак щодо можливостей бути таким членом речення, а не іншим, а отже, й природно, зніме інші питання, залишивши місце синтаксичному питанню визначеному іншим способом (не за питанням) члена речення.

4. ТИПОВЕ І НЕТИПОВЕ МОРФОЛОГІЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ І СИНТАКСИЧНЕ ПИТАННЯ

Чому постановка питань до одних членів речення не викликає труднощів?

Чому є члени речення, до яких можна поставити два (і більше) синтаксичні питання?

Як пояснити такі синтаксичні явища?

Матеріальний світ – надзвичайно складний. Предмети і явища в ньому перебувають у тісних і водночас досить складних комбінаціях, вступаючи у найрізноманітніші відношення, які вимагають для свого мовного втілення різноструктурних утворень. Саме складністю об’єктивно існуючого світу

пояснюється складність структури речення, в якому кожен його елемент або виражає відповідний зміст, є інформативно вагомим компонентом, або ж служить для вираження зв'язків між словами. Крім того, є ще одна досить суттєва обставина, яка стосується будь-якої теорії і яку завжди необхідно мати на увазі.

У процесі розвитку мови виникають найрізноманітніші утворення, які нерідко не вкладаються у традиційні рамки звичайних теоретичних вимірів. Загальнотеоретичний трафарет, закріплений понятійно-термінологічним апаратом, завжди якоюсь мірою “відстає” від живих процесів мовотворення. Це особливо виразно виявляється в теорії членів речення і її практичному застосуванні до аналізу конкретного мовного матеріалу.

Розуміння члена речення спирається як на значення, так і на форму. Кожен член речення має своє синтаксичне значення. Синтаксичне значення підмета – це значення предмета в широкому розумінні, що, як правило, збігається із значенням суб'єкта; синтаксичним значенням присудка є значення дії предмета-підмета. Другорядні члени речення мають такі синтаксичні значення: додаток означає об'єкт, означення виражає ознаку предмета, обставина в залежності від конкретного вираження має синтаксичне значення місця, часу, причини, умови і т.д. Все це є типові синтаксичні значення членів речення.

Проте названі вище значення не є єдиними для членів речення. Так, наприклад, підмет може виражати не лише предмет, але й опредмечену ознаку: *Відстояти мир на землі – справа всенародна* (З газети). Присудок може виражати не лише дію, але й ознаку предмета-підмета: *Міжнародне життя наших днів складне і суперечливе* (З газети). *Nothing is as easy as it looks. To be or not to be. That is the question.*

Є члени речення з невиразною синтаксичною функцією, оскільки вони поєднують синтаксичні значення кількох членів

речення: *Я була на могилі солдата (М.Познанська) – на могилі (кого?) – солдата (додаток); на могилі (якій?) – солдата (означення); Підсумок – це завжди трамплін у день прийдешній (В.Петльований) – трамплін (у що?) – у день (додаток); трамплін (який?) – у день (означення); Прохолодне повітря пахло осінню (В.Собко) – пахло (чим?) – осінню (додаток); пахло (як?) – осінню (обставина); У ніч в янтарному намисті стоїть вона до ранку при дверях (М.Рильський) – вона стоїть (яка?) – в намисті (означення); вона стоїть (у якому стані?) – в намисті (обставина).*

Між членами речення утворюються контамінаційні (комплексні) синтаксичні відношення: атрибутивно-об’єктні, атрибутивно-обставинні, об’єктно-обставинні.

Комплексні відношення зумовлені природою вторинних словосполучень, наприклад: *робота на заводі – на заводі* вступає з словом *робота* у комплексне атрибутивно-обставинне відношення (*робота – яка? і де?*). Словосполучення є вторинним щодо утворення, оскільки воно виникло в результаті дериваційного процесу: *робота, яка проводиться на заводі* (*на заводі* виявляє природну залежність від дієслова) – *робота на заводі*.

Члени речення мають типові (основні) синтаксичні значення і нетипові (другорядні, периферійні) синтаксичні значення. Нетипові синтаксичні значення супроводжуються постановкою кількох синтаксичних запитань до залежного члена речення.

Як синтаксичні значення, так і форми вираження членів речення, також поділяються на типові (основні) та нетипові (периферійні). У науковій літературі можна зустріти ще терміни морфологізовані (типові) та неморфологізовані (нетипові) форми членів речення.

Кожен член речення має типові форми морфологічного вираження. Типовою морфологічною формою вираження підмета є іменник у називному відмінку, присудка – дієслово, додаток – іменник у непрямому відмінку (найчастіше без прийменника), означення – прикметник, обставини – прислівник.

У реченні *Побороти смерть людина ще не може, але передчасну смерть, передчасну старість – можна і треба* (О.Корнійчук) – підмет (*людина*), присудок (*не може побороти*), додатки (*смерть, старість*), означення (*передчасну*), головні члени односкладного речення (*можна, треба*) мають типові форми вираження. Зрозуміло, що такі приклади супроводжуються однозначними питаннями і не викликають труднощів синтаксичного аналізу за членами речення.

Труднощі в постановці запитань бувають тоді, коли член речення має нетипову форму вираження. Кожен член речення має чимало нетипових форм вираження. При систематичному вивченні членів речення потрібно мати на увазі не лише типові, але й нетипові форми вираження членів речення.

Закріплена за членом речення типова граматична форма служить цементуючою силою, здатною підпорядковувати інші (нетипові, периферійні) форми, що мають у реченні те ж значення.

Формою, характерною для підмета, є незалежна форма, яка протиставляється в парі “незалежність – залежність”. Функціональним значенням називного відмінка, отже, є незалежність. Це значення підпорядковує усю різноманітність інших форм.

Лекція п'ята

Тема лекції: ІЄРАРХІЧНА СТРУКТУРА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

План лекції

1. Поняття про позиційну структуру простого речення.
2. Система формально-граматичних позицій і синтаксичних компонентів:
 - а) головні позиції;
 - б) центральні позиції;
 - в) периферійні позиції;
 - г) позиція дуплексива і детермінанта.
3. Ієрархія компонентів формально-граматичної структури речення.

1. ПОНЯТТЯ ПРО ПОЗИЦІЙНУ СТРУКТУРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки про речення помітно посилюється інтерес учених до семантико-синтаксичної сторони речення, що виявляється в представленні його структури як єдності синтаксичних і семантичних ознак. Особливо важливо підкреслити необхідність і актуальність дослідження формально-граматичного (власне – синтаксичного) аспекту речення, який дозволяє вивчати синтаксичні зв'язки і утворювані на їх основі компоненти речення, а отже, й глибше проникнути в механізм синтаксичного рівня мови.

Традиційне мовознавство чимало зробило для того, щоб виявити й описати формально-граматичну сторону реченнєвої структури:

- вивчена й описана синтаксична структура речення в термінах "членів речення";

- систематизовано морфологічне вираження членів речення;
- розроблена теорія структурних моделей речення з урахуванням можливостей їх регулярних реалізацій і поширення залежними від головних членів поширювачами.

Все ж у теорії, що стосується багатьох питань формально-граматичної структури речення, є чимало важливих і разом з тим спірних проблем, пов'язаних у першу чергу з виділенням членів чи компонентів синтаксичного членування речення.

Одержані вченими результати в сфері дослідження взаємозв'язку слова і словосполучення, словосполучення і речення, сполучуваності, валентності лінгвістичних одиниць сприяють з позиції сучасної науки глибше проникнути в механізм синтаксичної будови простого речення і, відповідно, його членування на синтаксичні компоненти при умові використання єдиних критеріїв – синтаксичних зв'язків, виділити синтаксичні моделі речень.

Структура простого речення (формально-граматична чи семантична, як і інші) розглядається як сукупність усіх елементів, що її складають, в тому числі і поширювачів граматичного центру в синтаксичній структурі.

Компонент синтаксичної структури визначає будь-який елемент синтаксичного членування, що являє собою повнозначне слово чи сполучення слів, які заміщують одну із позицій у формально-граматичній (позиційній) структурі речення і вступає у відповідні відношення з іншими компонентами синтаксичної структури.

З появою робіт О.С.Мельничука, А.П.Грищенка, І.Р.Вихованця в українському мовознавстві намітилася тенденція інтерпретації синтаксичної структури речення у вигляді його позиційної (формально-граматичної) структури. Так, А.П.Грищенко, досліджуючи внутрішньо-синтаксичну організацію простого речення, пише: "Поява в складі речення різнотипних за формальним вираженням і змістовним

наповненням об'єктних поширювачів, залежних від присудка, впливає із необхідності заповнення відповідними словформами структурних позицій у системі граматичних зв'язків речення".

І.Р.Вихованець кваліфікує структуру речення як таку, що складається з таких позицій: позиції підмета, позиції присудка, позиції прислівного другорядного члена, позиції другорядного члена -детермінанта, які відповідно заміщуються членами речення: підметом, присудком, прислівним членом і другорядним членом – детермінантом. Отже, в основі позиційної (власне – синтаксичної, формально-граматичної) структури речення лежать предикативний і підрядний зв'язки.

Предикативний зв'язок, що має місце в граматичному центрі речення, і підрядний, що формує словосполучення, визначають синтаксичні позиції і є умовою для утворення синтаксичних компонентів, які ці позиції заміщують.

Сурядний зв'язок розглядаємо як такий, що не бере участі в утворенні окремих позицій, потенціально не здатний проектувати окремий синтаксичний компонент, а тому його роль зводиться до участі в розширенні позицій, визначених предикативним і підрядним зв'язками.

2. СИСТЕМА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ І СИНТАКСИЧНИХ КОМПОНЕНТІВ

Непоширене речення		Поширене речення		
1. Головна позиція		2. Неголовна позиція,		
1. Позиція підмета (підмет) – П	2. Позиція присудка (присудок) – Пр	3. Позиція детермінанта (детермінант) – Дт	Позиція компонента причленної залежності	
			від одного члена	від двох членів
			4. Центральна позиція (обов'язковий компонент) – О	5. Периферійна позиція (факультативний компонент) – Ф

Якісна відмінність неголовної позиції від головної полягає в тому, що перша має місце в структурі поширеного речення. Виступаючи опозицією до головної, вона неоднорідна в плані членування. Неголовна позиція заміщується неголовним компонентом синтаксичної структури, який протиставляється головним компонентам. Неоднорідність синтаксичних зв'язків, що мають місце в первинних та вторинних словосполученнях, а отже, й різна “сила” підрядного зв'язку в словосполученнях, що проєктують позиції, при транспонуванні їх у речення зумовлює диференціацію неголовної позиції і пов'язаних з цим властивостей компонентів синтаксичної структури речення.

Центральна позиція в синтаксичній структурі речення – це проєкція позиції слова в первинному словосполученні, утвореному за допомогою односпрямованого підрядного

зв'язку – сильного керування, в якому обов'язковість зв'язку підрядного слова з головним є не тільки і не стільки синтаксичною, скільки насамперед семантичною.

Основною умовою утворення центральної позиції в реченні є властивість значної частини повнозначних слів уживатися релятивно (слова "релятивної семантики") і реалізувати семантику за допомогою підрядних сильних (прислівних) зв'язків у словосполученні. Отже, центральна позиція диктується валентними властивостями слів у словосполученнях, при транспонуванні яких у речення відповідні слова відкривають центральну позицію в синтаксичній структурі речення. Центральна позиція поширює речення і є обов'язковою в синтаксичній структурі. Таку позицію завжди заміщує обов'язковий компонент синтаксичної структури речення (О): У праці, в співі, рано й пізно, як до землі колись Алтай, ми припадаємо, Вітчизно, тобі до трепетних грудей (М.Рильський).

припадаємо до землі
припадаємо до грудей

обов'язкові компоненти
прислівної залежності

Їхня обов'язковість зумовлена релятивними властивостями слова-дієслова "припадати".

Beauty will save the world.
save the world

обов'язковий компонент
прислівної залежності

Його обов'язковість зумовлена релятивними властивостями слова-дієслова "save".

Периферійна позиція у формально-граматичній структурі речення – це проекція позиції слова в словосполученні, утвореному за допомогою однобічного підрядного зв'язку – узгодження чи прилягання.

При наявності узгодження підрядний зв'язок одержує граматичну обов'язковість: семантична обов'язковість при цьому відсутня. Підрядний зв'язок прилягання має місце у

транспонованих у речення вторинних словосполученнях, утворених в результаті згортання речення (*щоденник учня – учень має щоденник*). Прилягання сигналізує про відсутність як граматичної, так і семантичної обов'язковості, створюючи умови для периферійних позицій причленної залежності. Периферійну позицію в синтаксичній структурі речення займає факультативний компонент причленної залежності (факультативний компонент, факультативний поширювач). У структурі поширеного речення може мати місце декілька периферійних позицій, заповнених факультативними синтаксичними компонентами: укр. *Навколо були розкішні альпійські луки з соковитими запахними травами* (З.Тулуб); *Знов до мене донісся теплий вітер Полісся* (М.Сингаївський); *Вітер стугонів залізним дахом* (О.Гончар); *Ольга всім тілом припала до дуба* (Я.Галан); англ. *The child turned white, and she looked at the water and then at me*. У реченні є один факультативний компонент “*then*”: *The trees grew thicker and thicker, and the roof of branches above me grew darker and darker*.

Оскільки периферійна позиція не прогнозується семантикою слів, що утворюють той чи інший підпорядковуючий компонент, синтаксична структура речення не обмежує склад факультативних компонентів. Наявність чи відсутність їх, таким чином, не залежить від специфіки самих підпорядковуючих компонентів, а зумовлюється комунікативними потребами висловлювання.

Позиція детермінанта, на відміну від центральної і периферійної позицій причленної залежності, визначає слабкий синтаксичний зв'язок із граматичним центром речення в цілому. Позиція детермінанта реалізує неприслівний зв'язок.

Позицію детермінанта реалізує синтаксичний компонент-детермінант (Дт), який залежить від граматичного центру речення і, не будучи проєкцією словосполучення в реченні, поширює його синтаксичну структуру: укр. *Для нас у рідному*

краю навіть дим солодкий та коханий (Л.Українка); *А в лісах, на схід і на захід від балки, ще потріскувала стрільба* (О.Гончар); англ. *What time is it now? It's a quarter past two now.*

Окрему неголовну позицію становить позиція дуплексива, основною ознакою якої є наявність подвійного синтаксичного зв'язку.

Одночасна залежність цієї позиції від двох інших (позиції підмета і позиції присудка або позиції присудка і центральної позиції) сприяє виділенню її в окрему позицію, що реалізує семантико-синтаксичні властивості компонента – дуплексива (Дп.). Якщо інші неголовні позиції протиставляються головним за ознакою “обов’язковість – необов’язковість”, то позиція дуплексива в одних випадках буває обов’язковою, а в інших – необов’язковою: *Праця робить людину щасливою; Батько зайшов до хати стурбований.*

3. ІЄРАРХІЯ КОМПОНЕНТІВ ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Синтаксичні позиції, відображаючи різні види синтаксичних зв'язків (двобічного – предикативного, одnobічного – підрядного, а також подвійного), являють собою ієрархізовану систему, місце й характер одиниць якої визначається ступенем необхідності позиції в утворенні структури речення і його окремих компонентів:

- I. Позиція підмета. Позиція присудка.
- II. Центральна позиція. Позиція дуплексива.
- III. Периферійна позиція. Позиція детермінанта.
Позиція дуплексива.

Позиції підмета, присудка, центральна позиція і в окремих випадках позиція дуплексива є основними, оскільки вони здатні завершувати структуру речення і його окремих компонентів. Периферійна позиція, позиція детермінанта і переважно позиція

дуплексива в синтаксичній структурі речення складають сферу другорядних позицій, які поширюють структуру речення і його окремих компонентів.

Синтаксичні компоненти, які заміщують позиції, виявляють різну потенцію щодо утворення і поширення структури речення.

Підмет і присудок утворюють структуру непоширеного речення. В цьому полягає їх головна роль у синтаксичній структурі речення. Обов'язкові синтаксичні компоненти беруть участь у структурному завершенні речення в цілому чи його окремих компонентів. У цьому їх обов'язковість. Факультативний компонент причленної залежності та детермінант не беруть участі в утворенні структурної завершеності речення чи його окремих компонентів. Вони є необов'язковими компонентами формально-граматичної структури речення.

Отже, синтаксичні компоненти, виділені на основі синтаксичних зв'язків у реченні та словосполученні, складають таку ієрархізовану систему:

- I. Підмет. Присудок.
- II. Обов'язковий компонент.
- III. Факультативний компонент. | Дуплексив
- IV. Детермінант.

Ієрархія позицій і компонентів синтаксичної структури речення певною мірою відображає синтаксичний механізм побудови речення.

Лекція шоста

Тема лекції: ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ. ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА МОДЕЛЬ РЕЧЕННЯ

План лекції

1. Різномаспектне моделювання структури простого речення.
2. Формально-граматична модель простого двоскладного речення.
3. Класифікація формально-граматичних моделей простого речення двоскладної будови.

1. РІЗНОАСПЕКТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Необхідною умовою наукового пізнання мови є створення класифікаційних схем чи моделей простого речення, які об'єктивно відтворюють наявні в реченнях зв'язки, відношення залежності, а також відповідають способу відображення в них дійсності.

Останнім часом у зв'язку з інтенсифікацією наукових досліджень мови й мовлення робилися спроби визначити інваріантну синтаксичну й семантичну моделі речення і в такий спосіб упорядкувати типологію простого речення, виявити внутрішні зв'язки між основними типами речень і їх різноманітними виявленнями в мовленні. Багатоманітність і різноплановість конкретних спостережень над взаємозв'язками, взаємовідношеннями синтаксичних структур, а також намагання вчених узагальнити ці спостереження, представити їх у системному вигляді, сприяли інтенсифікації пошуків у галузі вивчення моделей речення.

Питання вивчення моделей простого речення хоч і має вже певну традицію у вітчизняній і зарубіжній науці (Ф.І.Буслаєв,

О.О.Потебня, О.М.Пешковський, О.О.Шахматов, В.В.Виноградов, О.С.Мельничук, Н.М.Арват, Й.Ф.Андерш, О.К.Безпояско, К.Г.Городенська, П.С.Дудик, І.Р.Вихованець, А.П.Грищенко, В.Д.Горяний, Н.Л.Іваницька, В.Г.Адмоні, Н.Ю.Шведова, Г.О.Золотова, Н.Д.Арутюнова, В.С.Юрченко, Т.П.Ломтев, Р.Мразек, Я.Ф.Бауер, М.Кубик та ін.), все ж на сьогодні залишається в числі актуальних. Теорія “моделювання” структури простого речення, в яких би поняттях і термінах вона не виявлялася, включає в себе широке коло проблем, пов’язаних із різними аспектами його структури: формально-граматичної (позиційної), семантико-синтаксичної, власне семантичної (семантичної) та функціональної.

2. ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОСТОГО ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Формально-граматична модель двоскладного речення – це конструкція, що являє собою окреме непоширене речення чи його частину, яка складається з головних синтаксичних компонентів або з головних і обов’язкових компонентів первинної залежності і їх ланцюгових рядів і є синтаксично і комунікативно автономною структурою.

Земля диміла. Починалось літо. Був день грози. Був сорок другий рік (М.Бажан); *Для нас у рідному краю навіть дим солодкий та коханий...* (Л.Українка); *Поглиблення демократії нерозривно пов’язане з підвищенням суспільної свідомості* (З журналу).

На формально-граматичному рівні при класифікації моделей двоскладних речень беруться до уваги три ознаки: морфологічне вираження головних компонентів, характер двоспрямованого синтаксичного зв'язку між підметом і присудком та наявність чи відсутність обов'язкових компонентів приприсудкової залежності.

Перша ознака зумовлює виділення дієслівних, недієслівних моделей (враховується морфологічне вираження підмета).

Друга ознака орієнтує на поділ моделей речень з координованими та некоординованими головними компонентами.

Третя ознака покладена в основу об'єднання речень двоскладної будови за моделями без обов'язкових компонентів первинної залежності (непоширених) і з обов'язковими компонентами первинної залежності (обов'язково поширених)

Синтаксичні моделі двоскладних речень української мови класифікуємо на формально-граматичному рівні, враховуючи такі ознаки:

а) морфологічне вираження підмета (іменник чи іменне слово в називному відмінку – P_n і неозначена форма дієслова – P_{inf});

б) морфологічне вираження присудка і наявність у ньому граматичних форм, здатних координувати з відповідними формами підмета: дієслівний присудок – P_d , іменний координований присудок – $P_{i(k)}$, інфінітивний присудок – P_{inf} ;

в) наявність обов'язкових компонентів і їх обов'язкових ланцюгових рядів припідметової залежності – $P + O_1 (O_1 \dots)$;

г) наявність обов'язкових компонентів і їх обов'язкових ланцюгових рядів приприсудкової залежності – $Pr + O_1 (O_1 \dots)$.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ДВОСКЛАДНОЇ БУДОВИ

I. Моделі двоскладних речень без обов'язкових первинних компонентів:

$$\begin{aligned} & П_{\text{н}} + Пр_{\text{д}} \\ & П_{\text{н}} + Пр_{\text{i(к)}} \\ & П_{\text{н}} + Пр_{\text{i(нк)}} \\ & П_{\text{н}} + Пр_{\text{інф}} \\ & П_{\text{інф}} + Пр_{\text{i(нк)}} \end{aligned}$$

II. Моделі двоскладних речень із обов'язковими компонентами:

1. Моделі речень дієслівної будови:

$$\begin{aligned} & П_{\text{н}} + Пр_{\text{д}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + Пр_{\text{д}} + О_{1\dots} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{д}} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{д}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{д}} + О_{1\dots} + О_{1\dots} \end{aligned}$$

2. Моделі номінативно-підметових речень із координованими компонентами:

$$\begin{aligned} & П_{\text{н}} + Пр_{\text{i(к)}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{i(к)}} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{i(к)}} + О_{1\dots} \end{aligned}$$

3. Моделі номінативно-підметових речень з некоординованими компонентами:

$$\begin{aligned} & П_{\text{н}} + Пр_{\text{i(нк)}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{i(нк)}} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{i(нк)}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + Пр_{\text{інф}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{інф}} \\ & П_{\text{н}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{інф}} + О_{1\dots} \end{aligned}$$

4. Моделі інфінітивно-підметових речень:

$$\begin{aligned} & П_{\text{інф}} + Пр_{\text{i(нк)}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{інф}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{i(нк)}} \\ & П_{\text{інф}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{i(нк)}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{інф}} + Пр_{\text{інф}} + О_{1\dots} \\ & П_{\text{інф}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{інф}} \\ & П_{\text{інф}} + О_{1\dots} + Пр_{\text{інф}} + О_{1\dots} \end{aligned}$$

Кожна з виділених моделей може поширюватися за рахунок обов'язкових компонентів, що залежать

від первинних і утворюють з ними ланцюгові ряди: $P_n + Pr_d + O_1O_1O_1$ чи $P_n + O_1O_1 + Pr_d +$ т.д. Таким чином, синтаксична структура конкретного двоскладного речення української мови утворюється на основі відповідної формально-граматичної моделі:

Хай колоситься майбутнє в нашій родині. (А.Малишко) –
 $P_n + Pr_d$;

Мармур – це твердий і щільний камінь. (З журналу) –
 $P_n + Pr_{i(k)}$;

Од рясту земля – ніби в синьці (М.Масло) – $P_n + Pr_{i(нк)}$;

Теплий вітер хитає тополі... (В. Сосюра) – $P_n + Pr_d + O_1...$

Питання питань – усунення ядерної небезпеки. (З журн.) –
 $P_n + O_1 + Pr_i + O_1$.

Поза мовою, її звучанням будь-який національний дух німий
(З газ.). – $P_n + Pr_{i(k)}$;

Бережне ставлення до вітчизняної топонімії – це вияв
піклування про “екологію” пам’яті нашого народу. (З журн.)
 $P_n + O_1 + Pr_{i(k)} + O_1O_1$;

Мова живе лише тому, що витворені шедеври піднімають її
звучання. (І.Вихованець) – $P_n + Pr_d$; $P_n + Pr_d + O_1O_1$.

Лекція сьома

Тема лекції: ТИПОЛОГІЯ ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИХ ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

План лекції

1. Лексико-семантичні групи абсолютивних дієслів і модель двоскладного дієслівного речення.
2. Предикативна модель утвердження буття.
3. Предикативна модель діяльності як заняття.
4. Предикативна модель діяльності як властивості суб'єкта.
5. Предикативно-однооб'єктна модель.
6. Предикативно-обставинна модель.
7. Предикативно-двооб'єктна модель.
8. Предикативно-об'єктно-обставинна модель.

1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ АБСОЛЮТИВНИХ ДІЄСЛІВ І МОДЕЛЬ ДВОСКЛАДНОГО ДІЄСЛІВНОГО РЕЧЕННЯ

Центральне місце в реченнях дієслівного типу займає дієслово-присудок. Семантико-граматичні особливості дієслова визначають як формально-граматичну, так і семантико-синтаксичну структуру двоскладних речень цього типу. Учені відзначають, що значення дієслова своєрідне, особливо якщо врахувати подвійний характер сем у значенні дієслова: семи процесуальності та ієрархізованих сем, які відображають ознаки денотата. Специфіка значення дієслова вбачається в тому, що воно має синтаксичний статус, який виявляється в наближенні дієслівного значення до значення згорнутого речення (Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, Л.М.Васильєв, В.Г.Гак, С.Д.Кацнельсон, Т.П.Ломтєв, Н.Н.Прокопович, В.С.Храковський, І.П.Сусов та ін.).

За своєю онтологічною природою дієслово виражає не просто дію, а дію, орієнтовану на зв'язок з предметом (предметами). Будучи абстрагованою від предметної субстанції, дія зберігає в свідомості потенційну можливість пов'язуватися з предметом чи кількома предметами, кожен з яких перебуває в різних відношеннях до дії.

Така специфіка дієслівної семантики зумовила появу семантичних теорій дієслівного речення, згідно з якими семантична структура речення отожднюється з семантичною структурою дієслова.

Крім цього, здатність дієслова поєднувати в собі предметне і граматичне значення забезпечила йому участь у вираженні предиката в семантико-синтаксичній структурі двоскладного речення, а різноманітність лексико-семантичних типів дієслів – в утворенні семантико-синтаксичних моделей двоскладного речення. Виражаючи дії, процеси, стани, дію станів і т.д., тобто володіючи “предметністю” як семантичною ознакою, дієслова-присудки беруть безпосередню участь в утворенні семантико-синтаксичних моделей речень, які умовно можна поділити на моделі:

- без обов'язкових приприсудкових компонентів
- з обов'язковими приприсудковими компонентами.

На формально-граматичному рівні модель об'єднує непоширені речення з присудком, вираженим особовою формою дієслова, і поширені речення, в синтаксичну структуру яких не входять обов'язкові первинні компоненти.

Люди завмерли (О.Гончар); Водій так і не підводився (В. Козаченко); Ще той папір від часу не зотлів, і пам'ятка лишилась людям здавна, де за неграмотних французьких королів підписувалась Анна Ярославна (Д.Павличко). В усіх реченнях, побудованих за моделлю

$P_n + P_d$, виражається дія чи стан як замкнута, завершена характеристика означуваного. Отже, предикативна ознака в таких реченнях концентрується в одному синтаксичному компоненті – присудку.

Відсутність у моделі залежних від присудка обов'язкових компонентів, як і непредикативних міжкомпонентних відношень, що забезпечує її синтаксичну одноманітність, несумісна з багатством семантико-синтаксичних значень цієї моделі.

У реченнях як мовленнєвих реалізаціях моделі $P_n + P_d$ позицію присудка заміщують дієслова абсолютної семантики.

В дієслівній системі сучасної української літературної мови виявлено приблизно 1/3 дієслівних лексем, здатних моделювати речення P_n+P_d .

Якщо абсолютивність семантики дієслів-присудків фіксується відсутністю проєктованих ними центральних позицій і визначає синтаксичну структуру моделі, певним чином уніфікуючи її, то лексико-семантичні властивості дієслів урізноманітнюють її семантико-граматичні значення.

Серед дієслів сучасної української мови виділяються семантичні типи, які здатні брати участь у моделюванні непоширених речень дієслівної будови:

- дієслова, що виражають дію як заняття, уміння, обов'язок: *працювати, чергувати, друкувати, гончарювати, учителювати, візникувати, бурлакувати, босякувати, баришувати, козакувати, пасічникувати, шифрувати, шити, гадати, командувати, партизанити, секретарювати, диригувати, джигітувати, пиячити, бондарювати, шахтарювати, чабанувати, чумакувати, господарювати* і т.д.;

• дієслова, які виражають психофізіологічний стан: сумувати, нездужувати, хворіти, вагатися, пухнути, цвісти, киснути, свербіти, чхати, плакати, дрімати, нервувати, дуріти, недобачати, недочувати, заїкатися, лисіти, німіти, хвилюватися, сміятися, радіти, мучитися, хмуритися, веселитися, спати, бадьоритися, мовчати, стомитися, усміхатися, нудьгувати, непокоїтися і т.д.;

• дієслова переміщення, руху: йти, приходити, заходити, летіти, літати, пролетіти, плисти, плавати, пропливати, кружляти, мчати, промчатися, промчати, поспішити, підводитися, підвестися, сунути, плентатися, блукати і т.д. Дієслова цієї групи передають ідею пересування, а також спосіб і характер руху. Здатність моделювати непоширені дієслівні речення мають дієслова, які виражають основну ідею руху (*пересуватися, робити кроки, пересуватися в повітрі, пересуватися по воді*), а також ті, що мають значення “діяти”, “бути в роботі” (*годинник іде*),

• дієслова із значенням “перетворення”, “переходу”, “виникнення нової ознаки”, “посилення ознаки чи якості”: біліти, багатішати, дурнішати, іржавіти, сивіти, дужчати, гіркнути, рідшати, темніти, твердішати, товщати, тоншати, сиротіти, спокійнішати, утихомирюватися, дірявити, дрібніти, ледаціти, в’янути, здоровшати, дерев’яніти, грубіти, зголодніти, збезволіти, жовкнути, зжовкнути, добрішати, звужуватися, побіліти, збідніти, жовтішати, дужчати, дичавіти, печалитися, байдужіти, кам’яніти, порозумніти, ширшати, дешевшати, буряковіти, буріти, буйнішати, буйніти, сильнішати, посвіжіти, більшати, почервоніти скоцюрблюватися, посвітлішати, порудіти, дебелишати, шершавіти, черствіти і т.д.;

• дієслова звучання: кричати, сюрчати, гагакати, гарчати, кигикати, гудіти, гупотіти, гуркати, деркотати, дзвеніти, бубоніти, дзижчати, пищати, дзеленькотіти, посвистувати, скавчати, шипіти, бухкати, вибухати,

бахкати, бабахкати, гудіти, густити, лунати, стогнати, хлюпати, скрипіти, ляскати і т.д.;

• дієслова із значенням “мати місце”, “бути” (про явища природи): *наступати, починатися, переставати, западати, лити, йти, стояти, вдарити, скоїтися, існувати, спуститися, падати, надходити, минутися* і т.д.

Конкретні речення, які репрезентують у мовленні модель непоширеного дієслівного речення, являють собою, як правило, двослівні речення, в яких позицію підмета заміщують іменники, семантично марковані дієсловами-присудками абсолютивної чи відносно абсолютивної семантики.

Люди завмерли; А дівчата нудьгували; Колонна пройшла; Водій так і не підвіся (В.Козаченко); Oddзвеніли коси. Одиуміло жито (В.Сосюра).

Специфіка дієслів у позиції присудка зумовлює закритість формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури речень цього типу.

2. ПРЕДИКАТИВНА МОДЕЛЬ УТВЕРДЖЕННЯ БУТТЯ

Предикативна модель утвердження буття, стану, явища об’єднує двоскладні речення дієслівної будови, в яких підмет є назвою конкретного просторового відрізка (*село, місто, дорога*), а присудок виражає буття в плані констатації поза зв’язком з просторовим обмеженням чи відношенням до інших предметів.

Сему “процесуального буття” нерідко ускладнюють семи, пов’язані з об’єктивними виявленнями індивідуальних властивостей предметів (стану, кольору, метафоричних ознак) чи з суб’єктивним сприйняттям їх:

Сади цвітуть; Голубів Дніпро; Зеленіють огірки; Буяв степ.

З підметом-назвою опредмеченої дії семантично узгоджуються присудки "буття":

- в нейтральній фазі виявлення ознаки, в плані констатації її в минулому чи в майбутньому: *Була розмова; Буде розмова;*

- в початковій стадії виникнення стану: *Почалося будівництво; Зав'язалася розмова;*

- в процесі тривання стану чи окремих моментів виявлення його: *Бій тривав; Гул наростає;*

- на завершальному етапі виявлення процесу: *Розмова увірвалася; Прийшов порятунок.*

Предикативна ознака підмета – назви явища природи варіюється за рахунок дієслівних лексем, що означають фазисні аспекти процесуального стану: *Була гроза, Буде гроза; Почалася гроза,* чи за рахунок властивостей предметів-підметів, здатних виявити дію-стан як результат їх внутрішніх властивостей: *Повіяв вітер; Зблищали зірки; Сонце зайшло.*

Якщо позицію підмета заміщують іменники, що означають відрізок часу (назви днів, місяців, пір року), різні темпоральні проміжки (понеділок, січень, зима, канікули, ранок, вечір), то предикати виражають процесуальні зміни предметів-підметів у часі: *Надходить літо; Кінчився день.*

Нерідко загальний семантичний план “утвердження буття, стану, явища” підмета – назви часового відрізка ускладнюється модально-експресивними відтінками, що залежить від реакції мовця, його стану психофізіологічного стану: *Минають дні, минають ночі* (Т.Шевченко); *Весна забарилась; Спливають роки.*

Семантично близькими до підметів – назв відрізків часу в розглядуваній моделі є також підмети-назви явищ суспільного життя, які в результаті предикації у структурі двоскладного речення з семантикою “утвердження буття” в його різних фазисних варіантах одержують значення відповідних періодів у часовій об'єктивації дійсності: *Свято продовжувалося; Настало свято.*

3. ПРЕДИКАТИВНА МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАНЯТТЯ

Предикативна модель діяльності як заняття об'єднує речення, більшість з яких виражають предикативну ознаку, нейтральну до будь-яких денотативно-оцінних характеристик. Категоріально-граматична сема дії конкретизується окремими диференційними граматичними і лексико-граматичними семами, що виражаються граматичними формами дієслова (видовими, часовими).

Нерідко типове значення моделі частково піддається змінам за рахунок наявності в предикатах дієслівних сем неденотативного характеру, які відображають суб'єктивне враження від денотата, його емоційну оцінку, логічне осмислення асоціацій, викликаних денотатом. Як відомо, такі семи входять у семантику дієслів на автономних началах, не змінюючи їх денотативної суті.

Семантика моделі включає два типових значення: “діяльність суб'єкта як його тимчасове заняття” (нерідко поєднане з негативною оцінкою) і “діяльність як уміння” (кваліфікація).

Перше значення моделі утворюють дієслова-присудки, що виражають заняття, обмежене певними часовими параметрами. Основу лексичної семантики дієслів, що утворюють модель, складає категоріально-граматична сема дії, спільна для всіх дієслів як частини мови.

Значення предикативної ознаки “діяльності як уміння (кваліфікації)” пов'язане з дієсловами-присудками, які виражають заняття не стільки як процес, скільки як здатність суб'єкта, його вміння виконувати певні дії: *Вона шие – Вона швачка*. У такому випадку семантико-синтаксична структура моделі речення дієслівного типу корелює з семантико-синтаксичною структурою моделі іменного типу. Неможливість повного збігу семантичних значень речень дієслівного і іменного типів пояснюється тим, що все ж у моделях іменної

будови (*Він шифрувальник*), крім відсутності процесуальності, експлікується сема кваліфікативної характеристики. Порівняємо: *Він не шифрувальник*, але *Він шифрує* (не має кваліфікації шифрувальника, але може виконувати дану роботу). Тому в моделі дієслівного типу предикати лише іноді можуть мати кваліфікаційні ознаки, які частіше відсуваються на задній план перед предикатами із значенням процесуально вираженої статичної ознаки (здатності, вміння), представлені як його (суб'єкта) динамічна характеристика.

Нерідко семантика моделі частково змінюється за рахунок наявності в присудку дієслівних сем неденотативного характеру, що відображають суб'єктивне враження від денотата, його емоційну оцінку, логічне осмислення асоціації і т.д. Наприклад, у типовому значенні “діяльність як заняття” може мати місце відтінок сативності (*напарубкувався*), пейоративності (*докомандувався*).

Предикативна модель діяльного стану з предикатами, вираженими дієсловами-присудками, що означають:

а) фізичний стан підмета-особи як здатність зорового сприймання (*бачити, недобачати, осліпнути*), слухового сприймання (*чути, недочувати, глухнути*), загальний фізичний стан (*чхати, кашляти, грипувати, стомитися*), стан, пов'язаний із психічними переживаннями (*зітхати, нахмуритися*),

б) психічний стан як здатність до інтелектуальної діяльності: *Хлопець мислить – Хлопець мислячий*;

в) емоційний стан, переживання, настрої і їх зовнішній вияв (*сердитися, злитися, киснути, хандрити, горювати, відчаюватися, мучитися, соромитися, радіти, злорадствувати, заспокоюватися, усміхатися, сміятися*).

Розглядувана модель включає також речення, в яких предикативна ознака характеризує суб'єкт як назву частини людського організму і виявляється у відчутті болю, охолодження, що його відчуває людина в стані хвороби: *Стинуть очі, холонуть руки*. (А.Хижняк); стану, що виявляється

у відчутті втрати сигналів про внутрішній стан організму: *Чирва німіє...* (І.Микитенко); *Здає серце*.

4. ПРЕДИКАТИВНА МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВЛАСТИВОСТІ СУБ'ЄКТА

Предикативну ознаку “діяльність як невід’ємна властивість суб’єкта” виражають дві групи дієслів: дієслова переміщення в просторі і дієслова звучання, відповідно типізуючи семантико-синтаксичні моделі двоскладних речень.

Семантика “діяльність як здатність суб’єкта переміщуватися в просторі” властива двоскладним реченням, позицію присудків у яких заміщують дієслова із значенням руху. В таких реченнях спостерігається обмеження складу лексем обох головних компонентів, а також семантична взаємозумовленість типового значення обох компонентів у семантико-синтаксичних моделях.

Дієслівні лексеми в позиції присудка, крім загальної семи “переміщення”, також включають додаткові семи, що вказують на просторові ознаки: *Людина ходить* (суб’єкт володіє здатністю пересуватися по землі за допомогою ніг); *Риба плаває* (суб’єкт має здатність пересуватися у воді); *Птах літає* (суб’єкт володіє здатністю пересуватися у повітрі).

На відміну від інших моделей і їх конкретних значень, в яких допускається широке варіювання лексем означуваного предиката, розглядуваному значенню цієї семантико-синтаксичної моделі властиве строге закріплення за компонентами взаємоузгоджених, кількісно обмежених лексем: *Хлопець ходить* (володіє здатністю пересуватися по землі за допомогою ніг), а в реченні *Хлопець бродить* уже втрачається значення “володіти здатністю пересуватися”, хоча сема “пересуватися в просторі” має місце і в дієслівній лексемі “бродить”.

Чим менше експресивних відтінків у значенні дієслова, тобто чим менша кількість сем закладена уже в його власній семантиці, тим ширші можливості у такого дієслова виражати

додаткові значення у межах моделі. Порівняємо, наприклад, дієслівні лексеми *ходити* з її синонімами *бігати*, *бродити*, *блукати*. Найбільш загальним значенням “рухатися”, “переміщуватися в просторі” характеризується дієслово *ходити*. Ця загальна сема має місце в решті дієслівних значень, в результаті чого утворюється синонімічний ряд, у центрі якого знаходиться дієслово *ходити*.

До загальносемної характеристики “переміщуватися” дієслова *бігати* приєднується сема “швидко”; дієслова *бродити* – сема “повільно”, “без мети”, дієслова *їздити* – сема “за допомогою відповідного транспорту”. Наявність додаткових сем в одних дієсловах чи їх відсутність у інших не лише видозмінює синонімічні ознаки дієслівного ряду, але й служить релевантною ознакою диференціації часткових значень моделі.

Заміна в конкретних реченнях дієслівної чи іменної лексем не впливає на синтаксичну структуру. Ця заміна не лише частково змінює значення моделі, але й руйнує її семантику в цілому. Порівняємо: *Хлопець плаває*: а) Хлопець володіє здатністю триматися на воді (сема “руху” до певної міри нейтралізується); б) Хлопець – моряк (суб’єкт – його кваліфікуюча ознака, заняття; *Хлопець літає*: Хлопець – льотчик. Або: *Риба ходить* (косяками, багато риби пливе в одному напрямі); *Птахи плавають* (окремі породи птахів мають здатність плавати).

Необхідно підкреслити, що семантичне значення предиката “здатність пересуватися” має місце лише в моделі непоширеного речення, в якому предикативна ознака нерідко підкреслюється, підкріплюється допоміжними дієсловами *могти*, *вміти*: *Сто два роки бабусі моїй. Вона вже й ходить не може* (В.Сосюра).

Дієслово “вміти” у присудку не лише ускладнює його в модальному плані, але й, що основне, певною мірою перекладає на себе сему “мати здатність” і таким чином сприяє реалізації значення “здатність пересуватися”: *Марта не вміла плавати* (Я.Гримайло). У цьому зв’язку речення *Він не вміє ходити* і *Він*

ще не ходить, Він уміє ходити і Він уже ходить є семантичне тотожними.

Речення з дієсловами руху *ходити, літати, плавати*, можуть також мати значення “суб’єкт – констатація дії, що її він виконує в момент мовлення”. При цьому в реченні наявна вказівка на напрям дії (руху), характер якої, а звідси й семантика речення в цілому, залежить від значень кратності дієслівної дії.

<i>Він ходить</i> <i>Риба плаває</i> <i>Птах літає</i>		У семантиці речень відображається ситуація, в якій беруть участь суб’єкт (назва живої істоти) і його дія (рух).
--	--	---

Імпліцитно в семантиці речень закладено також значення невпорядкованості, різноспрямованості руху, по відношенню до напрямку якого мовець займає пасивну, нейтральну позицію.

<i>Він іде</i> <i>Риба пливе</i> <i>Птах летить</i>		До семантики речень додається сема “напряму до мовця чи мимо мовця”.
---	--	--

Зміна кратності дієслівної дії веде до появи в предикативній ознаці “пересування в просторі” додаткового значення “односпрямованості руху по відношенню до мовця”.

Залежно від наявності в дієслівній лексемі-присудку, крім семи “пересуватися в просторі”, додаткових сем, пов’язаних із значенням напрямку, семантико-синтаксична модель одержує додаткові значення.

Це може бути односпрямований рух:

- а) від мовця: *відійти, піти, полетіти, відплисти, відчалити*;
- б) до мовця: *підійти, підлетіти, причалити, приїхати, вернутися*;
- в) по колу: *кружляти*;
- г) по горизонталі: *пройти, проплисти, пролетіти*;

г) по вертикалі вниз: *спуститися, сісти, приземлитися*;

д) по вертикалі вгору: *піднятися, підстрибнути, підплигнути*;

е) різноспрямований рух: *роз'їхатися, розлитися, порозходитися, порозлітатися, порозлазитися, порозбігатися*.

Семантика “діяльність як властивість суб'єкта, що виявляється як звучання”, властива реченням, позицію підмета яких заміщують іменники-назви істот:

а) тварин: *Собака гавкає; Кішка нявкає; Кінь ірже; Віця мекає; Корова мукає; Свиня хрюкає*;

б) птахів: *Курка кудахкає; Квочка клокає; Півень кукурікає; Качка кахкає; Зозуля кує; Голуб воркує; Соловей тьохкає; Деркач деркає*;

в) земноводних, комах: *Жаба квакає; Гадюка сичить; Комар дзижчить; Коник деркотить*.

У реченнях з підметом-назвою людей позицію присудка заміщують переважно звуконаслідувальні дієслова (*гикати, гукати, агакати, ухати, цикати, гмикати*), а також дієслова, що означають відповідні фізіологічні процеси (*соніти, хроніти*). Означуване даної моделі може бути також назвою підмета-предмета, що субкатегоризується в назвах:

а) рослин: *А ліс мовчав; Шелестять берізки*;

б) твердих предметів: *Стукнули двері; Заскрипіли ставні*;

в) механізмів, машин: *Млин грюкає; Завиває циркулярка*;

г) предметів, спеціально пристосованих для утворення звуків: *Деренчали струни; Задзеленів дзвінок; Бумкав бубон, бряжчали цимбали*. (Ю.Смолич);

г) рідин: *Хлюпала вода*;

д) рік, інших водоймищ із цілеспрямованим рухом: *Шумить Нева; Дзюрчить струмок*;

е) рухомих шарів повітря: *Реве вітер*;

є) явищ природи: *Шелестить дощ*;

ж) абстрактних понять, що передбачають звукове відчуття: *Лунали постріли*.

5. ПРЕДИКАТИВНО-ОДНООБ'ЄКТНА МОДЕЛЬ

Модель $P_n + Pr_d + O_1...$ залежно від кількості обов'язкових компонентів приприсудкової залежності і міжкомпонентних синтаксичних відношень виявляється в таких її типових різновидах:

- 1) предикативно-однооб'єктна модель;
- 2) предикативно-обставинна модель;
- 3) предикативно-двохоб'єктна модель;
- 4) предикативно-об'єктно-обставинна модель.

Предикативно-однооб'єктна модель об'єднує двоскладні речення з обов'язковим компонентом приприсудкової залежності, який виражає об'єктні відношення: *Дерево дружби плекали кращі уми всіх народів* (Б.Олійник).

Модель реалізується в двоскладних реченнях, позицію присудків у яких заміщують двохвалентні слова, загальною семантичною властивістю яких є спрямованість дії (діяльності, процесу, стану) на предмет.

Об'єктні відношення між обов'язковим приприсудковим компонентом і присудком є головною синтаксичною особливістю моделі, а часткові значення в сфері об'єктивного відношення диференціюють модель, доповнюючи й конкретизуючи її синтаксичну форму.

Позицію присудків у предикативно-однооб'єктній моделі заміщують дієслова, які виражають:

1) відношення до предмета: *брати* (що?), *робити* (що?), *виготовляти* (що?), *клеїти* (що?), *рятувати* (кого? що?), *лікувати* (кого? що?), *одержати* (що?), *видобувати* (що?), *звикати* (до чого? до кого?), *цуратися* (кого?), *звертатися* (до кого? до чого?), *прицінюватися* (до чого?), *поглянути* (на кого?)

на що?), *здивитися* (на кого? на що?), *повірити* (в кого? в що?);

2) цілеспрямоване мислення людини: *думати* (про що? про кого?), *роздумувати* (на чим?), *вдумуватися* (в що?), *уявляти* (що?), *передбачати* (що?);

3) процеси одержання знань за допомогою вольових зусиль психічної та розумової діяльності: *знати* (кого? що?), *розбиратися* (в кому? в чому?), *засвоювати* (що?), *опанувати* (що?), *підсумовувати* (що?);

4) мислення як властивість людської пам'яті: *запам'ятовувати* (кого? що?), *згадати* (кого? що?), *забути* (кого? що? про кого? про що?);

5) емоційно-вольовий вплив на об'єкт: *розбудити* (кого? що?), *бентежити* (кого? що?), *хвилювати* (кого? що?), *заволодіти* (ким? чим?);

6) володіння об'єктом: *мати* (що?), *використовувати* (що?), *користуватися* (чим?), *належати* (кому?), *володіти* (чим?) і т.д.

На основі предикативно-об'єктної утворюються семантико-синтаксичні моделі: *відношення, перетворення, посесивності, об'єктно-обмежувального буття, процесуально-об'єктного стану* та ін.

Предикативно-об'єктна модель *відношення* об'єднує речення, в яких виражається:

а) відношення як цілеспрямоване звертання до предмета: *Думки його весь час зверталися до Кирила Сидоренка* (В.Собко);

б) поверховий вплив на предмет: *Всі здивилися на річку* (О.Гончар);

в) проникнення в предмет: *Він кожному з п'ятьох вдивлявся пильно в очі* (М.Бажан);

г) віддалення від предмета: *Карпо осмілився ухилитися від наказу* (П.Козланюк);

г) потенційно-бажальне відношення: *В природі все прагне свого первісного стану* (О.Мушкетик);

д) емоційно-вольовий вплив на предмет: *Денис намагався підбадьорити... друга* (Л.Дмитренко);

е) цілеспрямоване мислення: *Він докладно почав аналізувати зауваження...* (О.Донченко);

є) психічна діяльність: *Вони у зіллях розбиралися.* (М.Стельмах).

Нерідко в реченнях цього типу позиція присудка заміщується префіксальним дієсловом, за рахунок чого конкретизується семантика моделі. Так, наприклад, дієслово *вдумуватися* (в що?) на фоні дієслова *думати* характеризує додаткова сема “*напруження розумової діяльності*”. Дієслово *задумуватися* має додаткову сему “*зосередженості*”: *Він почав задумуватися над становищем Регіни* (І.Франко). Предикативно-об’єктна модель “*відношення*” включає також речення із значенням “*взаємспрямованого відношення*”, для яких властиво взаємозаміщення позицій (підмета і центральної придієслівної) при збереженні змісту речення: *Використання народної математики у школі давно цікавило багатьох педагогів.* (З газ.) – *Використання математики цікавило педагогів – Педагоги цікавилися використанням математики.*

Предикативно-об’єктна модель *поєднання*. Семантику моделі складає здатність означуваного (предмета чи особи) виконувати дії чи володіти процесуальним станом, виявляючи при цьому зв’язок із об’єктами, вираженими обов’язковим компонентом приприсудкової залежності: *Підвищення температури призводить до посилення коливальних рухів атомів* (Б.Патон).

Розмежовується значення:

а) абсолютного поєднання (супроводжувального поєднання):

Творчість передбачає активну зміну середовища людини (З журн.):

б) відносного поєднання, що виявляється в тотожності окремих ознак: *Ріка перед греблею скидалася тепер на справжнє велике, широке озеро* (Я.Баш);

в) детермінуючого поєднання (виявляється у впливі підмета на обов'язковий компонент): *На інтенсивність дихання впливає забезпеченість різними мінеральними речовинами* (О.Проценко):

г) детермінуючого поєднання (виявляється у впливі обов'язкового компонента на підмет): *Тепер усе залежало від такелажника* (Я.Баш).

Предикативно-об'єктна модель *перетворення*. Модель характеризується обмеженим колом дієслів у позиції присудка, а також стабільністю відмінкових форм імені в позиції обов'язкового компонента (форми знахідного відмінка з прийменниками *в, на* і форми орудного відмінка без прийменника): *Гори перетворилися в один суцільний водоспад* (В.Гжицький); *Панас Самсонович висох на мумію* (Ю.Збанацький).

Характерною властивістю моделі є вираження в ній об'єктних відношень; при цьому ознаки підмета обов'язково переходять в ознаки обов'язкового приприсудкового компонента. Ступінь “перетворення” міжкомпонентної семантики різний і залежить від лексичного значення дієслів-присудків. Так, наприклад, дієслово *змінюватися* виражає передачу ознак, властивих підмету, обов'язковому компоненту, але не врівноважує їх.

Співвідносність семантики компонентів нерідко досягає меж семантичної тотожності. При цьому дієслівна модель речення набуває кваліфікативної семантики, типової для моделі речення іменної будови: *Непомітно санаторний берег перетворився на справжнє торжище* (Ю.Збанацький).

Предикативно-об'єктна модель *обмеженого буття* об'єднує речення, позиції присудків у яких заміщуються дієсловами, що виражають процес як буття (*бути, випадати, відбуватися, траплятися*), що здійснюється для задоволення чийхось потреб, бажань: *Весь цей клопіт був для Марії* (Я.Баш); *Богданові завжди випадало найважче* (О.Гончар).

Предикативно-об'єктна модель поєднаного стану включає речення, в яких обов'язковий приприсудковий компонент обмежений лексемами із значенням стану особи (*самотність, страх, неприязнь, упевненість, образа*), а присудкова позиція заміщена дієсловами *почувати, відчувати, переживати: Глибоке душевне вдовolenня відчуває Дьяконов...* (О.Гончар).

6. ПРЕДИКАТИВНО-ОБСТАВИННА МОДЕЛЬ

Предикативно-обставинна модель об'єднує двоскладні речення з обов'язковим приприсудковим компонентом, який виражає обставинні відношення: *Млосна тиша вересневого вечора лежала над берегами* (Н.Рибак); *Він поводився стримано* (П.Гуріненко).

Позицію присудка в реченнях, побудованих за цією моделлю, заміщують дієслова, які супроводжуються обставинними характеристиками, що конкретизують, уточнюють чи обмежують дію в плані:

а) локалізації (*бути, лежати, стояти, сидіти, знаходитися, перебувати, розташуватися, примоститися*);

б) напряму (*прибути, забігти, присунутися, влитися, врізатися*);

в) способу протікання (*поводитися, триматися, поступати*).

Семантична взаємодія типізованої лексичної семантики присудка і приприсудкового компонента спричиняє до утворення семантико-синтаксичних моделей: *локалізованого буття, локалізованого напряму, поєднаного стану, поведінки*.

Предикативно-обставинна модель *локалізованого буття* типізує синтаксичну структуру речень з обов'язковими приприсудковими компонентами, що конкретизують семантику присудка в плані локалізації. Властивість дієслів “буття”

проекувати позиції з певним (локалізуючим) значенням позбавляє приприсудковий компонент можливостей уніфікувати морфологічні форми. Тому позиція такого компонента може заміщуватися багатьма прийменниково-відмінковими формами: *Бій клетав за селом* (П.Панч); *Через вулицю жив мій далекий родич Андрій Архипенко* (Ю.Збанацький); *Їхній загін стояв під Овручем* (Ю.Збанацький).

Семантика “локалізоване буття” найвиразніше виявляється в реченнях із дієсловами-присудками *бути* (*перебувати*): *Гагара чудово пірнає і може близько двох хвилин перебувати під водою* (З газет). Роз’єднання семантики предиката між присудком і приприсудковим компонентом спостерігається також у випадках заміщення позиції присудка дієсловами відносно релятивної семантики (*кипіти, світитися, горіти, палахкотіти* і т.д.), які виявляють здатність реалізувати семантику автономно. Все ж метафоричність значень спричиняє до обов’язкового залучення до складу предиката також обов’язкових компонентів із локалізуючим значенням: *Внизу кипів Дніпро* (Я.Баш).

Предикативно-обставинна модель *локалізованого напрямку* включає в себе речення, в яких виражається дія, обмежена просторовими параметрами. Позицію присудків заміщують переважно дієслова з конкретним значенням руху, а їх морфологічна структура (префікси), впливаючи на морфологічну парадигму обов’язкових компонентів, також включає додаткову сему “характер спрямованого руху” (куди? звідки?): *Мар’яна скинула чобітки, скочила на ліжко...*(М.Стельмах); *Катер прикордонної охорони відчалив від пристані* (О.Донченко).

Предикативно-обставинна модель *поєданого стану* нерідко нагадує модель речень іменного типу з дієслівною зв’язкою *бути*. Дієслова-присудки в реченнях, що входять в дану модель, мають сему “перебування”, яка тільки частково виражає предикативну ознаку. Семантичним конкретизатором і компенсатором предикативної ознаки виступає обов’язковий

компонент: *Молекули і атоми перебувають у безперервному русі* (З журн.).

Предикативно-обставинна модель *поведінки*: *А опришок дійсно поводився зовсім не по-розбійничому* (Г.Хоткевич); *А брати всюди і супроти всіх трималися з гідністю і тактовно* (І.Франко). У реченнях цього типу семантика дії нерозривно пов'язана з оцінювальною семантикою приприсудкового компонента.

7. ПРЕДИКАТИВНО-ДВОХОБ'ЄКТНА МОДЕЛЬ

Предикативно-двохоб'єктна модель типізує синтаксичну структуру двоскладних речень з двома обов'язковими компонентами приприсудкової залежності з об'єктним відношенням. Вона об'єднує речення, позицію присудків у яких заміщують трьохвалентні дієслова, загальною семантичною властивістю яких є спрямованість дії (стану) на два предмети: *О краю рідний мій! Твої степи безкраї, і в небесах твоїх крилаті кораблі... Твою красу не з чим я не зрівняю...* (В.Сосюра). Дієслова-присудки можуть виражати:

1) спосіб передачі: *давати* (що? кому?), *дарувати* (що? кому?);

2) психічну діяльність: *нагадувати* (що? про що? кому?); *переконувати* (кого? в чому?), *знайомити* (кого? з ким? з чим?), *навчити* (кого? чому?);

3) емоційне відношення: *закохувати* (кого? в кого? в що?), *радувати* (кого? чим?), *заохочувати* (кого? до чого?), *захоплювати* (кого? чим?), *чарувати* (кого? чим?), *сповнювати* (кого? що? чим?).

Предикативно-двохоб'єктна модель *відчуження* об'єднує речення, в яких предикативна ознака виражається присудком і двома приприсудковими компонентами, один з яких компенсує семантику присудка в плані спрямованості дії на предмет, а другий вказує на інший предмет як сферу концентрації дії: *Івга далеко не весь день присвячувала доні*

(Ю.Яновський). Модель відтворює ситуацію, в якій беруть участь три учасники: суб'єкт, об'єкт і адресат. На формально-граматичному рівні в моделі речення наявні два обов'язкові приприсудкові поширювачі – у формі знахідного і у формі давального відмінків без прийменника: *Нам дала Вітчизна крила орлі* (П.Воронько). Граматичний центр *Вітчизна дала* поширюється обов'язковими компонентами *крила* і *нам*, утворюючи разом із ними модель поширеного речення.

Синтаксичний статус обов'язковості поширювачів визначається абсолютною нездатністю граматичного центру утворювати речення як граматично і семантично завершену структуру, що відображає відповідну ситуацію. Семантична передбачуваність форм при дієслові-присудку *дала* знаходить вираження у формах знахідного і давального відмінків імен. Засвоєння мовною практикою структури з двома обов'язковими поширювачами до деякої міри нівелює їх ієрархічну градацію в плані обов'язковості.

Все ж експериментальне дослідження на предмет “виключення” цих компонентів із структури речення дозволяє виявити перевагу семантичної залежності компонента у формі знахідного відмінка над компонентом у формі давального відмінка. Порівняємо: *Нам дала Вітчизна крила орлі – Вітчизна дала крила* і *Вітчизна дала нам...* Отже, дієслово *дала*, маючи потенційну валентність по відношенню до залежних словоформ і реалізуючи їх в обов'язковому сполученні з словоформами у знахідному і давальному відмінках, неоднаково розподіляє цю валентність між ними.

Предикативно-двохоб'єктна модель *двоспрямованого відношення* виявляє специфіку в тому, що один із обов'язкових приприсудкових компонентів має постійну морфологічну форму (знахідного відмінка), а синтаксичну парадигму другого складають імена в родовому, давальному та орудному відмінках: *Учитель привчив нас, малих, не тільки до науки, а й до праці.* (В.Кучер).

8. ПРЕДИКАТИВНО-ОБ'ЄКТНО-ОБСТАВИННА МОДЕЛЬ

Предикативно-об'єктно-обставинна модель типізує речення, в яких дія співвідноситься з предметом і обмежується відповідними параметрами:

Переповнений тролейбус домчав його в район заводів.

Предикативно-об'єктно-обставинна модель на семантико-синтаксичному рівні може бути:

- предикативно-об'єктно-обставинною моделлю локалізуючого відношення: *Цар Одисей пригнав свої човни на сонні плеса тихого лиману* (М.Зеров);

- предикативно-об'єктно-обставинною моделлю оцінки: *З першого дня Марко зустрів Ганну Дмитрівну вороже* (О.Копиленко).

Лекція восьма

Тема лекції: СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ МОДЕЛІ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ НЕДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

План лекції

1. Семантико-синтаксична модель двоскладного речення недієслівної будови.
2. Типологія семантико-синтаксичних моделей двоскладного речення недієслівної будови.
3. Предикативні моделі двоскладних речень недієслівної будови.
4. Предикативно-об'єктні моделі двоскладних речень недієслівної будови.
5. Предикативно-атрибутивні моделі двоскладних речень недієслівної будови.

1. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА МОДЕЛЬ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ НЕДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

Питання про семантико-синтаксичні моделі речень недієслівної будови в українській мові є порівняно новим, тому чимало аспектів структури таких речень вимагають дослідження і певного обґрунтування. У моделях речень недієслівної будови, на відміну від дієслівної, носій предикативної ознаки характеризується через зіставлення з іншими предметами чи ознаками.

У реченнях недієслівної будови відображається субстанція, що являє собою розчленований денотат, який складається з двох предметів чи ознак (означуваного і предиката), можливість зіставлення яких зумовлюється наявністю у них спільних ознак.

На формально-граматичному рівні такі речення об'єднуються в моделі речень:

- іменної будови (з координованими чи некоординованими головними компонентами з номінативним підметом та іменним присудком);

- моделі речень з інфінітивним підметом, які, в свою чергу, поділяються на *інфінітивно-номінативні*, *інфінітивно-інфінітивні* та *інфінітивно-адвербіальні*.

Виділені типи проектують граматичні властивості моделей на морфологічний екран і частково на синтаксичні зв'язки між головними компонентами, що значною мірою також морфологічно зумовлені. Разом з тим таке розмежування моделей прогнозує, з одного боку, власне синтаксичний зміст моделей, а з другого – передбачає частиномовну концентрацію семантичних ознак семантико-граматичних компонентів, зокрема предиката.

Як і моделі речень дієслівного типу, “недієслівні” моделі розмежовуються за синтаксичною ознакою – відсутністю чи наявністю обов’язкових компонентів первинної залежності: при цьому утворюються моделі речень недієслівної будови без обов’язкових первинних компонентів (П + Пр) і моделі речень із обов’язковими первинними компонентами (П + Пр + О₁...; П + О₁... + Пр; П + О₁... + Пр + О₁...).

На формально-граматичному рівні моделі варіюються також залежно від морфологічного вираження головних компонентів. Якщо структура моделей речень дієслівного типу регулюється з боку присудка семантичною валентністю дієслова, то структура розглянутих моделей визначається семантичною валентністю інших частин мови, зокрема іменників, прикметників (у номінативно-номінативних чи інфінітивно-інфінітивних реченнях), прислівників (у номінативно-адвербіальних чи інфінітивно-адвербіальних реченнях) та інфінітивів (у інфінітивно-інфінітивних реченнях).

Моделі речень “недієслівної будови” без обов’язкових первинних компонентів (предикативні моделі) є в основному двослівними, за винятком речень, в яких:

а) компонент являє собою аналітичну форму з вербалізованими допоміжними елементами: *Лікарем була жінка* (Я.Баш);

б) компонент виражений сполученням слів, які заміщують одну позицію: *Три місяці – вічність* (М.Стельмах);

в) головні позиції заміщуються однорідними компонентами: *Поезія і ліс – речі близькі* (М.Чабанівський).

Структура моделей речень “недієслівної будови” з обов’язковими первинними компонентами залежить від лексико-синтаксичних властивостей слів переважно двох частин мови – іменника і дієслова в головних позиціях.

Разом з тим тип моделі в цілому має вплив на обов’язкове поширення того чи іншого компонента. Так, наприклад, в інфінітивно-підметових реченнях спостерігається закономірність:

а) перевагу в сфері поширення має підмет-інфінітив;

б) ієрархія обов’язкових поширювачів при підметі повторює ієрархію обов’язкових поширювачів дієслівних присудків (*Хлопець подарував дівчині квіти – Подарувати дівчині квіти – приємно*);

в) поширення присудка супроводжується обов’язковими компонентами, що заміщують центральні присубстантивні і придієслівні позиції, а також факультативними компонентами з атрибутивним відношенням, які одержують властивість обов’язковості при утворенні семантико-граматичного предиката (*Він – хороша людина*);

г) інфінітивно-підметові речення часто ускладнюються за рахунок введення в позицію підмета однорідних синтаксичних рядів, у яких підмет виражений дієсловами релятивної семантики й, отже, поширюється обов’язковими компонентами: *Завдання вищої і середньої школи, професійно-технічних навчальних закладів – постійно вдосконалювати навчальний процес*.

Синтаксичні моделі двоскладних речень недієслівної будови об’єднуються в *предикативні, предикативно-об’єктні і*

предикативно-атрибутивні, часткові значення яких утворюються взаємодією синтаксичних компонентів (присудка й обов'язкового компонента приприсудкової залежності), наповнених відповідним лексичним матеріалом (їх типізованої лексичної семантики).

2. ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ НЕДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

У предикативних моделях речень недієслівної будови ознака предмета-підмета виражається за допомогою граматичного присудка, а отже, семантико-граматичний предикат корелює з формально-граматичним присудком.

Семантичний інваріант предиката складає кваліфікативна ознака, що може бути *інформуючою*, *оцінною* чи *ідентифікуючою*.

Залежно від семантичних ознак предиката розмежовується три типи моделей двоскладних речень недієслівного типу без обов'язкових приприсудкових компонентів:

- а) предикативна модель *інформуючої кваліфікації*;
- б) предикативна модель *оцінної кваліфікації*;
- в) предикативна модель *ідентифікуючої кваліфікації*.

3. ПРЕДИКАТИВНІ МОДЕЛІ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ НЕДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

Предикативна модель *інформуючої кваліфікації*. Цю семантико-синтаксичну модель в основному представляють номінативно-номінативні речення ($\Pi_n + \Pi_{r1}$), в яких предикативна ознака конкретизується в плані родовидових властивостей означуваного, спеціальності, заняття, національної чи соціальної приналежності, вікових даних людини тощо: *Хома Хасцький – українець*; *Будяк – це бур'ян*, а

буряк – це рослина; Федір Сніп – слюсар інструментальник (Г.Тютюнник).

Семантика *інформуючої кваліфікації* властива номінативно-номінативним реченням у тому випадку, якщо між предметами в розчленованому денотаті має місце залежність, на основі якої встановлюються відношення “породження”, що в трансформах може виявитися як відношення умови. Нерідко іменники в головних позиціях маніфестують цілі ситуації: *Ліс – це добрий врожай, повноводна річка, нова хата, цілющий клімат, благодатний дощ (М.Чабанівський); Щастя – це друзі хороші, шана людська (О.Підсуха).*

Предикативна модель *оцінної кваліфікації*. Модель об’єднує речення з предикатом, який корелює з синтаксичним присудком і виражає оцінку означуваного. Синтаксичне поле речень, побудованих за даною моделлю, об’єднує речення з номінативним, інфінітивним і адвербіальним присудками, вираженими словами абсолютивної семантики з оцінним значенням.

Кваліфікативна оцінка означуваного виражається в позиції присудка: *Важким було дитинство Івана Семеновича (Я.Галан); іменниками суспільного відношення (честь, заслуга, порядок, подвиг, злодійство, злочин, ганьба): Зрубати такий ліс – так це ж злодійство (О.Донченко); іменниками “почуття” (щастя, насолода, задоволення, радість, нещастя): Яке це щастя бачити тебе (І.Муратов).* У номінативно-номінативних реченнях оцінний компонент має місце в лексичних значеннях присудків-іменників: *Мамо! Ти наша гордість, наша честь, наша совість і вічна пам’ять (З газети).*

Предикативна модель *ідентифікуючої кваліфікації* об’єднує двоскладні речення з семантикою тотожності означуваного і предиката. Суть моделі полягає в заміщенні обох головних позицій словами абсолютивної семантики, які виражають однаковий об’єм понять: *БАМ- це Байкало-Амурська магістраль.*

4. ПРЕДИКАТИВНО-ОБ'ЄКТНІ МОДЕЛІ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ НЕДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

У сфері двоскладних речень “недієслівної будови” з асиметрією формально-граматичного присудка і семантико-граматичного предиката можна виділити кілька семантико-граматичних моделей.

Предикативно-об'єктна модель *інформуючої кваліфікації* містить предикат з формально-граматичним присудком, обмеженим іменниками релятивної семантики, які виражають:

- призначення (завдання);
- результативність (підсумок);
- джерело (грунт, основа, передумова);
- закономірність (закон, наслідок).

Семантико-граматичний план взаємовідношень означуваного і предиката виявляє породжуваність предикативної ознаки предметом-підметом, що підтверджується наявними чи можливими зв'язками в іменних присудках *складати, становити*: *Лекція становить невід'ємну частину навчального процесу у вузі.* (З газети). Присудок обмежений семантичними групами чи окремими іменними лексемами: призначення (*завдання*), результативності (*підсумок*), джерела (*грунт, джерело, передумова, основа*), закономірність (*закон, наслідок*).

Предикативно-об'єктна модель *оцінної кваліфікації*. Основу предикатів оцінної кваліфікації утворюють найчастіше:

а) присудки-дієприкметники, що дублюють сполучуваність відповідних дієслів релятивної семантики: *Цей день був густо насичений несподіваними подіями* (А.Хижняк);

б) присудки-прикметники вищого ступеня порівняння, що відкривають центральні позиції для обов'язкового заміщення іменним компонентом у формі знахідного відмінка з прийменником *за* чи родового відмінника з прийменником *від*: *Бо й життя глибше од уяви людини* (О.Корнійчук);

в) присудки-прикметники з контекстуальне зумовленою

семантикою: *Наше століття багате на наукові відкриття* (З журналу); *Передньоазіатські нагір'я бідні на водні ресурси* (З газ.).

Предикативно-об'єктна модель ідентифікуючої кваліфікації утворюється ототожненням понять, виражених інфінітивними словоформами в головних позиціях з обов'язковими компонентами. З цією метою часто використовуються зв'язки *значити, означати*, частка-зв'язка *це*: *Виконати план – значить нанести ворогові удар* (Н.Рибак), *Шанувати пам'ять героїв – це не тільки знати їхнє життя і доглядати за їх могилами. Шанувати пам'ять героїв – означає бути активним борцем за їх справу* (В.Логвиненко).

5. ПРЕДИКАТИВНО-АТРИБУТИВНІ МОДЕЛІ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ НЕДІЄСЛІВНОЇ БУДОВИ

Предикативно-атрибутивна модель *інформуючої кваліфікації*. Предикати речень, що входять у дану семантико-синтаксичну модель, складаються з іменних присудків і залежних від них факультативних компонентів, виражених прикметниками, які несуть основний зміст предикативної ознаки: *У переважній більшості амеби є прісноводними тваринами* (М.Савчук).

В основі семантики таких речень лежить визначення, що базується на зіставленні часткового і загального. Але оскільки в самій природі предиката закладена властивість так чи інакше конкретизувати означуване, виділяти його ознаки, а загальна назва в опозиції до конкретної слабо диференціює останню, то така назва супроводжується компонентом (з формально-граматичного боку необов'язковим), що несе вагоме семантичне навантаження.

Предикативно-атрибутивна модель *оцінки* має предикат із семантикою оцінки, який включає присудок і залежний від нього компонент із атрибутивним відношенням. “Оцінна кваліфікація” означуваного утворюється:

а) присудком-іменником із оцінним значенням і обов'язково залежним від нього компонентом: *Праця та розум – краса людини* (Нар.творч.);

б) присудком-іменником абсолютивної семантики і залежним від нього факультативним компонентом з атрибутивним відношенням:

Будівництво – поле бою (В.Сосюра);

в) регулярно вживаним у позиції присудка іменником процес із залежним від нього факультативними компонентами-прикметниками, які несуть основний зміст предиката: *Виховання – складний і багатогранний процес* (З журналу); *Полювання – процес нелегкий* (Остап Вишня).

Питання, що виносяться на залік

1. Слово в аспекті виявлення його синтаксичних потенцій.
2. Слово як об'єкт вивчення синтаксису.
3. Недосконалість традиційної теорії поділу слів на повнозначні і неповнозначні.
4. Слова закритої (абсолютивної) та відкритої (релятивної) семантики.
5. Семантико-граматична єдність повнозначних слів і членів речення.
6. Валентність. Сполучуваність повнозначних слів.
7. Поняття про семантичну єдність слів.
8. Граматикалізація семантичних єдностей повнозначних слів.
9. Утворення синтаксичних сполучень слів.
10. Слово і об'єм члена речення.
11. Синтетизм та аналітизм форм членів речення.
12. Проста форма члена речення ускладненої будови.
13. Інформативно недостатні слова як складові елементи члена речення аналітичної будови.
14. Неповнозначне слово і член речення.
15. Утворення аналітизму форм членів речення із слів абсолютивної семантики.
16. Синтаксичне питання як основний спосіб визначення члена речення.
17. Будова простого речення як об'єкт синтаксису.
18. Система граматичних питань. «Морфологічні» та «синтаксичні» питання.
19. Труднощі у постановці питань до членів речення.
20. Типове і нетипове морфологічне вираження члена речення і синтаксичне питання.
21. Додаткові прийоми визначення граматичних значень члена речення.
22. Словосполучення. Тип синтаксичного відношення. Член речення.
23. Лексичне значення слова і член речення.
24. Додаткові прийоми розмежування членів речення.
25. Член речення з подвійною (синкретичною) синтаксичною функцією.
26. Ієрархічна структура простого речення.
27. Поняття про позиційну структуру простого речення.
28. Система формально-граматичних позицій і синтаксичних компонентів.
29. Ієрархія компонентів формально-граматичної структури речення.
30. Складні випадки аналізу головних та другорядних членів двоскладного речення.
31. Складні випадки аналізу присудка.
32. Синтаксичний зв'язок між підметом і присудком.
33. Складні випадки розмежування обов'язкових та факультативних компонентів причленної залежності.

34. Основи моделювання структури простого речення. Формально-граматична модель речення.
35. Різномасштабне моделювання структури простого речення.
36. Формально-граматична модель простого двоскладного речення.
37. Класифікація формально-граматичних моделей простого речення двоскладної будови.
38. Семантика простого речення. Типологія семантико-синтаксичних моделей речень двоскладної будови.
39. Поняття про семантику простого речення.
40. Семантико-синтаксична модель двоскладного речення.
41. Типологія семантико-синтаксичних моделей речення двоскладної будови.
42. Типологія предикативних моделей двоскладних речень дієслівної будови.
43. Лексико-семантичні групи абсолютивних дієслів і модель двоскладного дієслівного речення.
44. Предикативна модель утвердження буття.
45. Предикативна модель діяльності як заняття.
46. Предикативна модель діяльності як властивості суб'єкта.
47. Семантико-синтаксичні моделі двоскладних речень дієслівної будови з обов'язковими компонентами приприсудкової залежності.
48. Предикативно-однооб'єктна модель.
49. Предикативно-обставинна модель.
50. Предикативно-двооб'єктна модель.
51. Предикативно-об'єктно-обставинна модель.
52. Семантико-синтаксичні моделі двоскладних речень недієслівної будови.
53. Семантико-синтаксична модель двоскладного речення недієслівної будови.
54. Типологія семантико-синтаксичних моделей двоскладного речення недієслівної будови.
55. Предикативні моделі двоскладних речень недієслівної будови.
56. Предикативно-об'єктні моделі двоскладних речень недієслівної будови.
57. Предикативно-атрибутивні моделі двоскладних речень недієслівної будови.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Іваницька Н. Л. Двоскладне елементарне речення недієслівної будови в українській мові // Студії з граматики, лексикології та лінгводидактики. – Збірник наук. праць. – Вінниця. – 1997. – С.3-6.

Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.

Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка// Мовознавство. – 1985. – №1. – С. 39-43.

Іваницька Н. Л. Непоширене і поширене речення в українській мові // Культура слова: Респ. міжвід. збірник. – К.: Наукова думка, 1984. – Вип. 28. – С. 63-66.

Іваницька Н. Л. Непоширене речення в українській мові // УМЛШ. – 1984. – № 2. – С. 31-35.

Іваницька Н. Л. Просте бездієслівне речення: структура, функції (на матеріалі сучасної поезії) // Студії з лексикології, граматики і лінгводидактики: Збірник статей. – Вінниця, 2000. – С. 57-61.

Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. (Складні випадки аналізу). – К.: Вища школа, 1989. – 63 с.

Іваницька Н. Л. Синтаксична структура двоскладного речення (питання формально-граматичного і семантико-синтаксичного членування) // УМЛШ. – 1986. – №1. – С. 36-41.

Іваницька Н. Л. Складений присудок в українській мові. – В кн.: Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наукова думка, 1975. – 221 с.

Іваницька Н.Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша. Посібник для аспірантів, магістрантів, студентів-філологів денної та заочної форм навчання. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ пед. ун-ту, 2002. – 169 с.

Іваницька Н. Л. Формально-граматичне моделювання структури простого речення // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 20-27.

Іваницька Н.Л. Формалізація предикативного зв'язку в двоскладному реченні. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Випуск № 4. – 2002. – С. 9-13.

Іваницька Н.Л. Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення. Тексти лекцій. – посібник із спецкурсу. – Вінниця, 2001. – 118 с.

Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2000. – Випуск № 2. – С. 50-53

Іваницька Н.Б. Українська мова. Абсолютивні дієслова. Словник найбільш уживаних дієслів. – Вінниця: Вид-во Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, 2002. – 250 с.

Іваницька Н.Б. Абсолютивні дієслова у позиції підмета в українській та англійській мовах. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Випуск №3. – 2001.– С. 172-176.

Іваницька Н.Б. Реалізація семантико-синтаксичного потенціалу абсолютивних дієслів у структурі односкладного речення. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Випуск № 4. – 2002. – С. 105-110.

Коваль Л.М. Виділення інформативно недостатніх слів на основі їх сполучальних характеристик. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Випуск № 4. – 2002. – С. 61-65.

Кухар Н.І. Реалізація факультативними компонентами причленної залежності слабкого підрядного зв'язку у формі керування. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Випуск № 3. – 2001.

– С. 196-199.

Кухар Н.І. Факультативні компоненти причленної залежності, утворені на основі зв'язку узгодження слів у субстантивних словосполученнях. // Наукові записки КДПУ імені В.Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Випуск 31. – 2001.

Кухар Н.І. Граматична та семантична типологія факультативних компонентів (ФК) з атрибутивним значенням. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Випуск № 4. – 2002. – С. 65-69.

ДОДАТКОВА

Адмони В. Г. Нулевая связка, связочный глагол и грамматика зависимостей // Вопр. языкознания. – 1983.- №5. – С.34-41.

Адмони В. Г. Основы теории грамматики. – М.-Л.: Наука, 1964. – 105 с.

Адмони В. Г. Структурно-смысловое ядро предложения // Члены предложения в языках различных типов. – М: Наука, 1972. – С.53-72.

Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. – К.: Наук. думка, 1987.- 192 с.

Арват Н. Н. До питання про семантичну типологію речення // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С.24-31.

Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы.- М.: Наука, 1976. – 383 с.

Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 340 с.

Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение: Бытийный тип (Структура и значение).-М.: Рус.яз., 1983. -199с.

Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – 356 с.

Бабайцева В. В. Изучение членов предложения в школе.: Просвещение, 1975. – 154 с.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.

Белашапкова В. А. Минимальные структурные схемы русского предложения // Рус. яз. за рубежом. – 1978. – № 5. – С.55-60.

Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.

Бондарко А. В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.

Бондаренко А. Ф. Моделирование структуры предложения (На материале французского языка). – Кишинев: Штиинца, 1982. – 134 с.

Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – К.: Наук. думка, 1990. – 320 с.

Васильев Л. В. Семантика русского глагола. – М.: Высш. шк., 1981. – 184 с.

Васильева М. М. Синтаксис простого предложения в современном французском языке. – М.: Просвещение, 1983. – 109 с.

Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Изд. 3. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224с.

Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.

Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. школа, 1981. – 208 с.

Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.:
Наук. думка, 1991. – 192 с.

Грамматика современного русского литературного языка /
Под ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Наука, 1970. – 767 с.

Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація
простого речення // Синтаксис словосполучення і простого
речення (Синтаксичні категорії і зв'язки). – К.: Наук. думка,
1975. – С. 14-16.

Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного
літературного мовлення. (Просте речення. Еквіваленти речення).
– К.: Наукова думка, 1973. – 226 с.

Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. –К.:
Наукова думка, 1982. – 210 с.

Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. –К.:
Наук.думка, 1987. – 245 с.

Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр.
лит., 1958. – 404 с.

Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского
синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень
дієслова. – К.: НМК ВО, 1990. – 64 с.

Іваницька Н. Л. Вивчення членів речення у 4-8 класах. – К.:
Рад.шк., 1982. – 144 с.

Илья Л. И. Члены предложения как функционально-
синтаксические категории // Проблемы структуры предложения.
– Л.: Наука, 1981. – С. 37-41.

Кадо́мцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого
речення. – К.: Вища школа, 1986. – 178 с.

Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. – М.: Наука,
1986. – 206 с.

Кокорина С. И. К вопросу о грамматической семантике
структурной схемы простого предложения // Спорные вопросы
синтаксиса. – М.: Наука, 1974. – С. 3-33.

Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении
предложения // Вопр. языкознания. –1956. – № 5. – С. 55-67.

Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 160 с.

Курилович Е. Заметки о значении слова // Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 237-250.

Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч.2. – 159 с.

Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – М.: Высш. шк., 1974. – 158 с.

Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. – М.: Высш. шк., 1976. – 144 с.

Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 177 с.

Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 191 с.

Лосев А. Ф. О понятии языковой валентности // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – №5. – С. 403-411.

Луцкай В. В. Члены предложения и виды синтаксической связи в их взаимообусловленности. – Донецк: Изд-во Донецк. ун-та, 1981. – 64 с.

Малащенко В. П. О конструктивной обязательности и факультативности детерминантов // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов-на-Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1978. – С. 51-61.

Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янського речення. – К.: Наук. думка, 1966. – 324 с.

Мещанинов И. И. Глагол. – Л.: Наука, 1982. – 271 с.

Мещанинов И. И. Структура предложения. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1963. – 104 с.

Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. – Л.: Наука, 1978. – 387 с.

Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высш. шк., 1974. – 156 с.

Мухин А. М. Структура предложений и их модели. – Л.:

Наука, 1986. – 230 с.

Никитин В.М. Вопросы теории членов предложения. – Рязань: РГПИ, 1969. – 246 с.

Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.

Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Наук. думка, 1986. – 175 с.

Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке. – М.: Просвещение, 1966. – 320с.

Прокопович Н. Н. Глагол в предложении. – М.: Наука, 1982. – 286 с.

Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высш. шк, 1968. – 320 с.

Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наук. думка, 1971. – 317 с.

Русская грамматика. – М.: Наука, 1980.- Т.2.-709с.

Русская грамматика: В 2 т. – Praga Academia, 1979.-1092 с.

Рятсен Х.К. Структура простого предложения в эстонском языке. Ориентированные на глагол модели предложений: Автореф. докт.филол.наук. – Тарту, 1974. – 41 с.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток